

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**КОНСТРУКЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
І ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКЛАДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 601 групи,
014 «Середня освіта
(українська мова і література)»

Олійнич Надія Юріївна

Керівник: доктор філологічних наук,
проф. Шабат-Савка С. Т.

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № 6

від «7» грудня 2021 р.

Завкафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС І МОВОСТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА	9
1.1. Категорія експресивності: обсяг та синтаксичні засоби реалізації.....	9
1.2. Ідіостиль та експресивність поетичного тексту.....	14
1.3. Поетичний синтаксис крізь призму лексичного наповнення висловлення.....	20
1.4. Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ ВІТАЛІЯ КОЛОДІЯ	33
2.1. Питальне речення як синтаксична експресема в поезії В. Колодія.....	33
2.2. Риторичні звертальні компоненти як маркери експресивності в поезії.....	38
2.3. Окличні висловлення в поетичному тексті.....	42
2.4. Синтаксичні експресеми як засоби увиразнення висловленого в поетичному тексті.....	44
2.5. Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ	57
3.1. Функційно-стилістичний підхід у процесі викладання української мови в ЗЗСО.....	57
3.2. Стилістичні вправи та завдання в процесі навчання української мови в ЗЗСО.....	65
3.3. Висновки до третього розділу.....	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
АНОТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	91
АНОТАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ	92

ВСТУП

Для сучасного мовознавства характерною стає тенденція відходу від принципу системно-структурного вивчення мови до антропоцентричного впорядкування мовних одиниць, до виявлення експресивного потенціалу синтактичних конструкцій у процесах текстотворення, до встановлення того діапазону значень, що його реалізує та чи та синтактична структура в мовленнєвій ситуації, у художньому тексті загалом.

У практиці сучасних лінгвістичних студій текст розглядають як засіб комунікативного впливу, що здійснюється в широкому соціальному контексті, а тому перспективними виявляються ті дослідження, у яких синтаксичну структуру речення аналізують у лінгвопрагматичному аспекті, у плані комунікативних інтенцій та стратегій, з позицій індивідуально-авторського відображення світу. Змістовий діапазон речень як маркерів впливу на адресата мовлення слугує предметом аналізу не тільки синтаксису, а й стилістики. Власне, стилістичний (експресивний) синтаксис вивчає ті конструкції, що здатні своєю формально-граматичною структурою в певному контексті реалізувати інтенції мовця, своєю формою впливати і увиразнювати красу й багатство мови.

Актуальність дипломної роботи зумовлена потребою вивчення конструкцій експресивного синтаксису в письменницькому мовостилі. Вона прямо пов'язана з проблемою реалізації експресивності як лінгвістичної категорії в художньому стилі української мови, із систематизацією синтаксичних експресем в поетичному ідіолекті Віталія Колодія, з методикою вивчення таких конструкцій у закладах загальної середньої освіти, зокрема – у контексті функційно-стилістичного підходу навчання мови.

Над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень в українському мовознавстві працюють А. Антофійчук, Н. Бабич, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Н. Кондратенко, О. Селіванова,

Н. Сологуб, М. Степаненко, О. Тараненко, С. Шабат-Савка, О. Яшенкова та ін. Афективне в працях мовознавців часто прирівнюється до емоційного, утім, цілком зрозуміло, що поняття експресії набагато ширше й дуже тісно пов'язане з інтенсивністю, емотивністю, оцінністю та образністю, низкою комунікативних інтенцій мовця.

На думку Н. Гуйванюк, найяскравіше свій стилістичний потенціал синтаксичні конструкції реалізують у поетичному тексті, адже поетична мова репрезентує загальнонаціональну мову щодо розвитку її творчих можливостей, виявляє її семантичні, естетичні та експресивно-стилістичні потенції. «Тільки в поезії мова розкриває всі свої можливості, тому що вимоги до неї тут максимальні: поезія ніби витискає всі соки з мови, і мова перевершує тут сама себе» [22, с. 409].

Про високу естетику поетичного тексту, його глибокий експресивний потенціал ідеться в монографії Н. Костенко «Українське віршування ХХ століття» [44]. Вітчизняна дослідниця постулює твердження про те, що вірш – це естетичне явище, окрема художньо-мовна система, специфічна змістова форма поезії, «особливості якої зумовлені як предметом її відображення (духовно-емоційного світу людини) й функцією (перетворенням, удосконаленням цього світу), так і експресивним характером засобу відображення – національної мови», йдеться [Там само, с. 29].

Синтаксичні конструкції в поезії виходять за межі «звичайного» синтаксису. По суті, це зумовлено «ритміко-інтонаційною організацією поетичного дискурсу, особливостями вживання в ньому стилістичних фігур, деяких синтаксичних конструкцій, які під впливом архітектоники вірша набувають емоційно-експресивних відтінків у передаванні змісту та в реалізації певної думки» [80, с. 410].

Варто зауважити, що синтаксичні засоби експресії безпосередньо пов'язані зі стилістичними фігурами: антитезою, градацією, інверсією, замовчуванням, риторичним запитанням, риторичним окликом, звертанням, періодом, проте

«будь-яка синтаксична конструкція вміло й органічно використана в художньому тексті, може бути засобом художнього зображення» [27, с. 421].

Експресивність мовлення забезпечують:

- а) стилістичні фігури (еліпс, градація, повтор, антитеза, плеоназм, оксюморон та ін.);
- б) художні тропи (метафори, гіперболи, епітета, перифрази);
- в) різноманітні способи і прийоми стилістичного опрацювання мовного матеріалу (розтягуванням звука, алітерація, асонанс, трансформація усталеної форми, транспозиція граматичних категорій);
- г) мовноструктурні засоби (семантика, звуковий склад слова, інтонація, частки, порядок слів, наголос, афікси) тощо.

Якщо на лексичному рівні експресивність слугує компонентом значення слова, то в синтаксичному аспекті ця категорія – посутня, функційно-стилістична властивість низки синтаксичних конструкцій, що виявляється в підсиленні тієї чи тієї інформації, що її передає речення / висловлення або його компонент. На думку Ю. Зоріної, синтаксична експресія є спеціальним прийомом писемного художнього тексту, що «розрахований на особливу силу, яка впливає на мовця, і виражається певним набором експресивних конструкцій» [34, с. 19].

В уснорозмовному дискурсі інверсія, повтори, градація, незакінчені комунікати засвідчують природність комунікації, її спонтанність, невимушеність, динамічність. Водночас у поетичному тексті – чітко спланованому мовному континуумі – ці конструкції відображають авторський задум, їхнє функціонування в такому разі вже не спонтанне, а сплановане. Отож синтаксичні конструкції слугують виразності, емоційній репрезентації певної інформації.

Вивчення багатства конструкцій стилістичного синтаксису в поезії, у процесі вивчення письменницької мовотворчості, у шкільній практиці увиразнює актуальність нашого дослідження.

Мета роботи – проаналізувати експресивний потенціал синтаксичних конструкцій у поетичному тексті Віталія Колодія, схарактеризувати їх в аспекті функційно-стилістичного підходу викладання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань:

- 1) схарактеризувати теоретичний матеріал, що охоплює проблематику експресивності та експресивного синтаксису в зарубіжному та вітчизняному мовознавстві;
- 2) визначити роль синтаксичних експресем у формуванні ідіостилу письменника;
- 3) розкрити функційний потенціал експресем крізь призму лексичного наповнення висловлення;
- 4) систематизувати конструкції експресивного синтаксису в поетичному тексті Віталія Колодія;
- 5) з’ясувати функційні можливості фігурально-риторичних конструкцій як засобів вираження експресивності;
- 6) дослідити експресивно виражальний потенціал синтаксичних конструкцій як маркерів увиразнення висловлення;
- 7) репрезентувати основні засади вивчення української мови в контексті функційно-стилістичного підходу;
- 8) представити систему стилістичних вправ і завдань для можливого її використання у шкільній практиці в ЗЗСО.

Об’єктом дослідження слугує поетичний текст – одна з форм художньої творчості, особливість якої полягає в метафорично-образному змалюванні життєвих реалій, подій, філософського осмислення дійсності.

Предмет дослідження формують конструкції експресивного синтаксису, їхній функційний потенціал та змістові характеристики в поетичному тексті Віталія Колодія.

Джерельна база дипломної роботи представлена поезією Віталія Колодія – відомого українського поета, прозаїка, драматурга, публіциста, перекладача. Літературні критики вважають його витонченим і вишуканим майстром поетичного слова. Як зауважує П. Скунць, «Віталій Колодій – це та література, яка є власне літературою, а не обслугою часу». Його вірші та поеми не киплять, а течуть, не кричать, а розмовляють із нами не нав'язливо, але просвітлено й мудро [70]. Картотека ілюстративного матеріалу становить 1000 прикладів, виписаних зі збірок «При сповідальних свічах», «Прощальна сльоза ранку», «Сто сонетів», «Забинтовані квіти», «У світлотінях летючої миті», у яких письменник глибоко осмислює сенс людського буття в його історико-філософському просторі, відтворює розвиток людської особистості в її самопошуку, роздумах, почуваннях, що істотно розширює й активізує діалог письменника з читачами. На думку М. Лазарука, художній образ у поета – місткий, чітко вигранений добірним українським словом, виважений на терезах мислі й емоції [48, с. 3].

Методи дослідження. У дипломній роботі для досягнення поставленої мети використано такі методи: *описово-аналітичний* метод з прийомами наскрізного виписування і спостереження, зіставлення і систематизації – для відбору та інвентаризації ілюстративного матеріалу; *методи індукції та дедукції* для характеристики експресивних конструкцій від загального до часткового і навпаки, для виокремлення внутрішньої та зовнішньої реченнєвої експресивності; *контекстуально-інтерпретаційний* – для визначення функційного потенціалу синтаксичних експресем і загальноприйнятих конструкцій у поетичному тексті, для інтерпретацій авторського «я» у контексті фігурально-риторичних висловлень; *метод моделювання*, що дав змогу виокремити конструкції експресивного синтаксису на нейтральні висловлення, увиразнити особливості їхнього функціонування як засобів сегментування, дроблення, членування художнього тексту; за допомогою *методики трансформаційного аналізу* окреслено потенційні

можливості синтаксичних експресем слугувати маркерами індивідуально-авторської картини світу в мовотворчості Віталія Колодія.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що чи не вперше в українському мовознавстві схарактеризовано синтаксичні експресеми в ракурсі внутрішня / зовнішня реченнева експресивність з опертям на поезію Віталія Колодія; обстежено лексичне наповнення конструкцій експресивного синтаксису; досліджено синтаксичні особливості питальних та окличних конструкцій в аспекті реалізації експресивності; визначено експресивно виражальний та функційний потенціал риторичних звертальних висловлень; на багатому фактичному матеріалі досліджено синтаксичні експресеми як засоби увиразнення висловленого, зокрема – досліджено інверсію, парцеляцію, незакінчені комунікати, повтори; з використанням функційно-стилістичного підходу навчання української мови обстежено стилістичні фігури в аспекті можливого їх використання на уроках української мови; представлено методичні рекомендації, стилістичні вправи та завдання для кращого засвоєння української стилістики, формування учнівських умінь та навичок.

Теоретичне значення роботи полягає у створенні цілісного уявлення про конструкції експресивного синтаксису як одиниці, що засвідчують стилістичне багатство української мови, вирізняються значним лінгвопрагматичним потенціалом. Узагальнення, зроблені на основі самостійно дібраного й покласифікованого ілюстративного матеріалу, конкретизують і збагачують новими ідеями експресивний і функційний синтаксис української мови, лінгвостилістику загалом.

Практична цінність одержаних результатів пов'язана з тим, що вони можуть бути використані при читанні курсів з синтаксису української мови, зі стилістики, під час спецкурсів з лінгвостилістики та ідіостилістики, у шкільній практиці викладання української мови, на факультативах з літератури рідного краю.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел, анотацій українською та англійською мовами.

РОЗДІЛ 1. ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС І МОВОСТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА

1.1. Категорія експресивності: обсяг та синтаксичні засоби реалізації

Стилістика експресивних засобів передбачає дослідження елементів певної мови в аспекті їхньої потенційності здатності передавати інтенції автора, виражати і викликати в адресата мовлення ті або ті емоції, оцінки, різноманітні асоціації. На думку С. Єрмоленко, «експресивність – властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови» [28, с. 156]. Через цю лінгвістичну категорію мовець як основний суб'єкт комунікації виражає за допомогою різнорівневих мовних засобів своє ставлення до повідомлюваного в текстах, які він створює, і до адресата, до яких спрямовує своє мовлення.

Експресивність як категорійну величину, що підсилює висловлене, реалізують різні мовні рівні, проте вони мають неоднакові можливості для створення експресії. Однак зрозуміло, що ця категорія «привертає увагу до відтінків думки, емоційних оцінок сказаного» [28, с. 156]. На фонетичному рівні її реалізує повтор, подовжена вимова звуків, акцентне виокремлення складів. Експресивність лексики пов'язана з оцінними словами, із суфіксами згрубілості, зневаги, фамільярності. У морфології це вигуки, частки, які слугують засобами суб'єктивної модальності.

Експресивність на синтаксичному рівні увиразнюють структури, що передають невимушеність та розмовність, вирізняють вживанням парцельованих конструкцій, зміною порядку слів, актуальним членуванням, еліптизацією. «Якщо лексичні та словотвірні одиниці мають заряд експресивності у своїй семантиці, то

граматичні форми набувають експресивних відтінків у відповідних контекстуальних умовах, у зміні лексичної сполучуваності, в частоті вживання певних форм» [28, с. 156].

Синтаксична експресивність знайшла своє ґрунтовне вивчення у працях французького лінгвіста Ш. Баллі. Як переконує учений, експресивний (афективний) чинник обов'язковим компонентом будь-якого висловлення, у якому він репрезентує суб'єктивний світ мовця, його думок та почуттів, настрою, водночас слугує засобом впливу на учасників комунікації. Як зауважує Ш. Баллі, «кожне висловлювання, як правило, складається ніби з двох поверхів, де першим є інформація, а другим – суб'єктивна оцінка цієї інформації мовцем» [7, с. 22].

Цілком погоджуємося з думкою Ш. Баллі в тому, що мова «постає перед нами як зброя, яку використовує кожний із комунікантів з метою впливу на іншого, аби нав'язати свій хід думок» [6, с. 34]. У контексті теорії дослідника, якщо навіть у самій структурі висловлення відсутні будь-які елементи, що є показниками експресії, вона все одно виражена в ньому, оскільки «виникає у зв'язку з якоюсь ситуацією і в цій ситуації висловлення емоційно забарвлюється вже самими почуттями мовця» [6, с. 20]. Варто зауважити, що ця думку постулює і М. Бахтін, зазначаючи, що в «різних формах мовленнєвого спілкування експресивний момент має різне значення і різний ступінь сили, але він є всюди: абсолютно нейтральне висловлення неможливе» [7, с. 410].

Деякі дослідники стверджують, що експресію «потрібно шукати в тих формах мовлення, що можуть мати елементи навмисного впливу і зображувальності – передусім у художньому і публіцистичному мовленні» [1, с. 112]. Саме в цих мовленнєвих формах яскраво втілюється авторський задум, а відповідно і прагнення автора вплинути за допомогою використання тих або тих синтаксичних конструкцій на свого адресата (співрозмовника / читача).

Вітчизняний дослідник А. Загнітко виокремлює синтаксичні конструкції з погляду експресії, кваліфікуючи їх як спеціальний прийом залежно від форми та

функціональної спрямованості мовлення. До таких експресивних прийомів учений зараховує «парцеляцію, сегментацію, лексичний повтор з синтаксичним поширенням, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставлені конструкції, особливі випадки вживання словоформ та ін.» [33, с. 523]. Учений стверджує, що «емоційне як вияв експресивного найповніше притаманне усно-розмовному мовленню, у писемному мовленні воно постає опосередкованим усно-розмовною стихією» [Там само, с. 521].

С. Шабат-Савка виокремлює фігурально-риторичні конструкції, що вербалізують інтенції естетичності й виконують стилістичні функції, які пов'язані «не тільки з передаванням якоїсь інформації у відшліфованій, чітко структурованій формі, а з можливістю мовця показати свою комунікативну майстерність, уміння актуалізувати увагу на потрібному слові, уникаючи одноманітності, естетично впливати на адресата» [80, с. 262]. Очевидно, мета таких експресивних конструкцій полягає в тому, аби виокремити якусь думку, зацентувати на ній увагу, підкреслити певну ознаку, якусь деталь, факт тощо. Як зауважує О. Береговська, конструкції експресивного синтаксису «вивчають в опозиції до тих структур, що перебувають у стані «синтаксичного спокою» [10, с. 6].

Для успішного втілення задуму автор свідомо відбирає ті синтаксичні конструкції, що, крім виразних формальних показників, семантико-синтаксичних відношень, вирізняються експресивно виражальним потенціалом. До основних синтаксичних засобів, що інтенсифікують виразність, підсилюють логічний та емоційний зміст висловленого, належать різні типи синтаксичних речень:

- окличні конструкції;
- питальні конструкції;
- номінативні речення;

- парцеляція;
- еліпсис;
- обірвані речення.

Українська мовознавиця Н. Гуйванюк, розглядаючи експресивність як лінгвістичну категорію, веде мову про експресеми (фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотворчі та граматичні). Зокрема дослідниця витлумачує експресему як мовленнєву одиницю, що виконує експресивно-стилістичну функцію і поєднує в собі «власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним» [21, с. 91].

Варто чітко розмежовувати експресивність та експресію як виражально-зображальні особливості мови, що «виявляються в лексичних, словотворчих і граматичних засобах, що надають мові образності та емоційного забарвлення» [15, с. 352]. Погоджуємося з думкою В. Чабаненка, що «експресія – це не стільки виразність, яка властива мові взагалі, скільки ступінь її інтенсифікації, і пов'язана вона не лиш з емоційно-образним, але й з іншими планами висловлювання – волюнтативним, естетичним, семантичним тощо» [77, с. 229].

Імпонує думка Ю. Зоріної, суть якої полягає в тому, що «експресія спрямована на інтенсифікацію (збільшення, підсилення) виразності, а експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічна й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, що підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача або читача» [34, с. 15].

На думку деяких дослідників, будь-яка синтаксична конструкція може бути засобом реалізації експресивності, маркером художнього зображення, проте треба тільки розрізняти ті з них, у яких «закладені експресивно-художні властивості» і ті, які «набувають експресії завдяки вмілому вживанню і стилістичний профіль

яких зрозумілий та очевидний лише в контексті твору» [27, с. 421]. Адже в мові сформувалися усталені прийоми досягнення експресивності змісту. Їх називають стилістичні фігури (антитеза, повтор, період, хіазм, градація, плеоназм тощо). Такі фігуральні засоби, на відміну від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій, реалізують своєю формою естетичний та емоційно-оцінний потенціал, впливають на адресата мовлення, засвідчують високе мовлення,

У лінгвістичних довідниках стилістичні фігури витлумачують «як стилістично марковані форми, що відступають від певної, природної норми для створення експресивності та величавості змісту, для переконання слухача, керівництва його душею, для створення краси та урочистості» [74, с. 542]. Наприклад, *анафора*, що становить повторення того самого слова або словосполучення на початку окремих, співвідносних між собою відрізків строф, створює емоційну силу поезії, сприяє композиційній стрункості вірша, пор.:

*Хтось тихо сміється і плаче,
Хтось вродою світ яснить,
Хтось – в муках завжди, неначе,
Розіп'ятий кожну мить... (1, с. 34).*

Українська дослідниця З. Куньч у «Риторичному словнику» класифікує стилістичні фігури й поділяє їх на «фігури слів і фігури думок; фігури милозвучності, або евфонічні, ітеративні, або фігури повторення, і звукові, або фонетичні; синтаксичні та риторичні; фігури зазначення, руху і згуку; фігури накопичення, недоговорення, ритмізації, діалогізації» [46, с. 239].

Отже, наявна чітка диференціація між стилістичними фігурами – усталеними мовними зворотами, що реалізують експресивність, та синтаксичними експресемами – конструкціями експресивного синтаксису, які, з одного боку, можуть набувати експресивності лише в певному тексті за умови вмілого використання в тому чи тому тексті, а з іншого – відповідають критеріям стилістичної фігури (риторичні запитання, парцельовані конструкції, незакінчені висловлення).

Отож синтаксичні експресеми відтворюють метафорично-образне бачення світу, вони створюють емоційність висловлення, передають високий стиль художнього мовлення. За допомогою експресивних засобів можна виявити авторські задуми та осмислити його індивідуальний стиль.

1.2. Ідіостиль та експресивність поетичного тексту

У сучасних лінгвістичних дослідженнях для позначення системно організованого індивідуалізованого мовлення використовують такі терміни, як: ідіостиль, ідіолект, мовостиль, індивідуальний стиль. В одному з енциклопедичних словників читаємо: «Ідіостиль – індивідуальний стиль, у якому виразні марковані засоби мови утворюють певну систему; ідіолект – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [50, с. 432].

На переконання С. Єрмоленко, терміни ідіолект та індивідуальний стиль тотожні, що представлено у визначенні: «індивідуальний стиль, або ідіолект, – сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [29, с. 304]. Ця позиція відображена і у твердженні В. Григор'єва. Зокрема йдеться про те, що «будь-який ідіостиль як факт сучасної літератури є водночас й ідіолектом» [19, с. 4].

На нашу думку, ідіолект природно входить в ідіостиль письменника, тобто на основі ідіолектних мовних засобів можна визначити письменницький почерк, відтворити образне мислення автора, увиразнити індивідуальну мову одного письменника від іншого.

Цікавою вважаємо думку Б. Іванюка, який переконливо стверджує, що «основним носієм індивідуальності стилю письменника є окремий твір, у якому все – від світоустрою до інтонації – несе на собі відбиток авторської особистості, зокрема його світообразу, екзистенціального самопочуття, суспільного темпераменту, відношення до літературної традиції» [36, с. 549].

Зрозуміло, що твір відображає авторське світосприйняття, репрезентує його внутрішній світ. Водночас, як стверджує О. Потебня, той чи той твір спроектовується на те, аби «пробудити активність читача, зробити його своїм співрозмовником, вступити із ним у спілкування» [62, с. 309]. Отож твір слугує засобом зв'язку автора та читача, і цей діалог, на думку О. Потебні, найяскравіше і найповніше представлений у поезії.

Цілком справедливо І. Франко відзначає, що «поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духовну історію, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз репродуктивно, у своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоб пережите могло вилитися в слова і якнайбільше відповідало дійсному переживанню» [75, с. 66].

Завдання кожного поета – з безлічі найрізноманітніших життєвих подій, явищ і ситуацій вибрати такі, що, будучи втіленими в конкретні художні картини та образи, передавали б істотне й характерне в житті. Здійснення цього у великій мірі залежить від світоглядних позицій, глибини знання життя, таланту митця. Мовна особистість письменника охоплює такі параметри: мову його творів, ставлення до мови як суспільного історико-культурного явища, використання мовних засобів (загальноприйнятих та індивідуально-авторських), залежного від стилю мовлення.

У праці «Емоції і художня творчість» Н. Шляхова вважає, що проблема функціональної сутності емоцій в художній творчості є актуальною, вона постає при розгляді загальної закономірності творчості, специфіки її наслідків, дослідженні витоків художнього розмаїття, вивченні естетичних та соціально-психологічних передумов художнього образу [84, с. 5]. Естетичні емоції виконують яскраво виражену аксіологічну роль, будучи оцінкою всього того, що відбувається навколо нас і в нас самих, вони характеризують переживання прекрасного і піднесеного, потворного і нижчого.

Емоційно-оцінне ставлення до навколишнього свідчить про активність суб'єкта, про те, що митець не лише пізнає об'єкти, осмислює їх, але й любить чи ненавидить, розчулюється чи обурюється при погляді на них, при пізнанні їх. Тобто вже на першому етапі творчого процесу – етапі художнього бачення – виявляється активність суспільно-політичної і морально-етичної спрямованості авторської особистості.

Емоційний чинник необхідний компонент творчого процесу. Позитивні емоції сприяють доброму настрою, у результаті чого посилюється вибіркова увага, чіткішим і більш яскравим стає сприйняття, прискорюється процес мислення. Негативні емоції так само стимулюють поетичну діяльність автора.

З'ясування своєрідності зображення і вираження емоцій автора в поезії – ключ до розуміння ідейної спрямованості твору [84, с. 43]. Кожен письменник має свій почерк написання, індивідуальний стиль, свою систему зображальних, композиційних, словесних та ритмічних засобів. Основа індивідуального стилю – засоби і принципи творення образів. Завдяки стилю гармонійно поєднуються всі елементи творчості того чи того письменника і він постає перед читачем як неповторна індивідуальність [68, с. 12].

Письменницький мовостиль виявляється в жанрових формах. Якщо спроектувати думку на творчість В. Колодія, то дуже часто свій творчий задум поет реалізує в сонетах – у такій строфічній формі, що «складається з двох катренів і двох терцетів (усього 14 віршованих рядків), об'єднаних упорядкованим римуванням» [35, с. 537]. Як зауважує М. Лазарук, В. Колодій у своїх «Ста сонетах» віртуозно оминає голу публіцистику, натомість не згладжує гострих життєвих кутів – протиріч, як, скажімо, у творі «Як чорно засвітилися, братки!», де гостро і справедливо мовиться про людську брехливість і пустопорожність різного характеру обіцянок:

На владі одружились?..

На брехні?..

На зраді у державному вбранні?..

То киньте їх, панове, й аліменти

Віддайте Україні до гроша,

Й такою стане чистою душа,

Що й не захочеться їти у президенти (26, 31).

Віталій Колодій говорить і про «Настрій після виборів», коли в поетовій уяві: «Здовкіл чужинська знову йде орда, А де стояли воїни з мечами, Пасеться українська череда», і про те, що, «Минулися пости, І поїдом їмося знов у чварах», бо «Невже ми та помішана отара, Якій лише судилася Божа кара — Блукати й поле це не перейти...».

На думку М. Лазарука, то іронічно-філософським постає В. Колодій у циклі «Шахове поле», то мудро-розважливим, глибинним – у «Помениках», то лірично-відвертим, як у сонетах, присвячених найближчим людям. Та найвиразніше постає він саме у тих творах, де йдеться про громадянський обов'язок, про долю народу і Вітчизни в нові часи, про що й мовилося вище. Це – новий, ще не до кінця досліджений пласт українського сонетярства [48, с. 3].

Дуже часто саме від жанру залежить і використання різнорівневих мовних засобів. Адже той чи той жанр має свою формально-композиційну та змістову цілісність, стильове оформлення, включає «у свою структуру певну експресивну інтонацію, а слово отримує деяку типову експресію» [6, с. 282]. У такому разі слово поета експресивізується, воно набуває афористичності, узагальнення.

Поетичний дискурс В. Колодія наскрізь афористичний. У ньому багато життєвої мудрості, сентенцій, інтелектуальних висловів, що відшліфовані до лаконічної й довершеної поетичної форми. Афоризми увібрали все те, чим насичене людське життя з його тривогами і радощами, суспільними та особистими інтересами, любов'ю та гнівом, правдою і брехнею, нездійсненими мріями і реальністю.

Як зауважує І. Гнатюк, афоризм – це короткий влучний вислів, що «передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі. Особливість афоризму полягає у тому, що це гранично стисле і

водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину» [16, с. 38]. Напр.:

Як ми мало знаєм!

А щастя тільки знаючим дано (5, с. 87).

В. Колодій витворив багато влучних, відточених висловів, що мають ознаки «летючості», спадкоємності, демонструють красу українського слова. У центрі поезії проблема сенсу життя на землі, возвеличення величної праці людини, благородство почуттів і вчинків, збереження історичної пам'яті народу. Афористичні висловлення впливають на свідомість читача зокрема оригінальністю думки в глибоко емоційній синтаксичній формі, спонукають замислитись над проблемами людського буття, у питальній формі актуалізують мислення. Напр.: *Щасливий жалю не знає. Щасливий – до горя сліпий. Та все ж він іде по краю. А, врешті, кінець який?..* (1, с. 3); *Ну, що ж – хай кожен гадає Так, як підкаже душа... Любов воскреша і вбиває. Вбиває і воскреша...* (1, с. 38); *В тобі немає сталих меж. Є кроки перші, та нема останніх... Поезіє, ти в світі цім живеш Завжди за видимою гранню* (3, с. 158).

Треба зауважити, що експресивність та афористичність поетичного тексту В. Колодія виформовує графічна деструкція, яка «граматично, графічно або візуально відрізняється від свого прототипу – загальномовного варіанта. Такий текст сприймається особливо саме через порушення в ньому певних правил мови на формальному рівні, проте в художньому тексті це слугує своєрідним маркером «особливістю» дискурсу сучасної художньої прози» [41, с. 146]. Адресат уповільнено, почергово сприймає інформацію, що її подає поет, сегментуючи ту або ту частину цілісного висловлення в окремі рядки:

Не зле,

коли вірші –

верлібри,

А зле,

коли думки –

калібрі... (1, с. 55)

Такі синтаксичні конструкції, на думку Н. Гуйванюк, передають інформацію адресату і водночас привертають його увагу, максимально акцентуючи на важливості інформації, наприклад, експресію зумовлює актуалізація мовних засобів, адже вона тісно пов'язана з авторськими інтенціями [20, с. 272].

Як зауважує український лінгвіст В. Чабаненко, виникнення мовної експресії на емоційній основі можна пояснити тим, що «людське око – це, з одного боку, яскравий показник душевного стану мовця, а з іншого – сильний стимулятор психологічної мобілізації й інтелектуальної активізації суб'єкта» [77, с. 26]. Афористичність поетичного мовлення виявляється в тому, що ті або віршовані рядки набувають поширення, закарбовуються в пам'яті. За допомогою таких конструкцій автор осмислює минуле, думає про сьогочасся, апелює до майбутнього, роздумує про місце людини в житті. Пор.:

Себе в догоду іншим не мінняй.

Вони за тебе кращі та мудріші,

Лиш на твої питання – пам'ятай!

Ніхто не знайде замість тебе рішень (5, с. 98).

Такі афористичні висловлення, у яких представлено загальнолюдські принципи, моральні та духовні цінності, життєві істини, виформовують письменницький мовостиль. У вірші В. Колодія вони слугують «не такою собі оздобою-блискіткою, а справжньою «блискавкою», щоб слово освітлювалося правдивим спалахом думки» [69, с. 269].

Поетичний текст в аспекті ідіостиліо вирізняється передусім вивченням тих синтаксичних конструкцій, що його створюють. Водночас на експресивність мовних засобів впливають також і такі чинники:

- авторський задум та інтенція;
- архітектоніка поетичного тексту, його ритмічність та інтонація;

- використання стилістичних фігур;
- семантизація звукової будови та лексичне наповнення тексту;
- емоційно-оцінне тло поетичного тексту;
- мовно-виражальні засоби, що спрямовані на досягнення «ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування».

У мовостилі письменника відбувається емоційно-естетичне осмислення мовної картини світу, оновлення поетичних формул, взаємодія усталених загальноприйнятих та індивідуально-авторських мовних засобів.

1.3. Поетичний синтаксис крізь призму лексичного наповнення висловлення

У лексичному складі сучасної української літературної мови виділяють експресиви – слова, що надають вислову виразності, образності, емоційної забарвленості. Вони не тільки виражають якість поняття, а й містять у собі стилістично-оцінний відтінок, виражають додаткове стилістичне навантаження.

Багатство системи експресивних засобів – один із найяскравіших показників високого рівня досконалості сучасної української загальнонародної мови.

Експресивні лексичні, фразеологічні, словотвірні, фонетичні та морфологічні одиниці впливають на формування синтаксичних конструкцій, сприяють зміцненню мовної будови на всіх її структурних ярусах. Зміцненню цієї будови сприяють також інтенсивне міжстильове взаємопроникнення експресивних засобів, їх структурна взаємозумовленість і функційно-стильова активність.

Як зауважує В. Чабаненко, експресивність – інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напруження почуттів у слухача або читача [77, с. 27]. Експресивність може бути внутрішньою і зовнішньою. Перша пов'язується із семантикою мовного елемента і є його постійною та невід'ємною

ознакою за будь-яких ситуативно-контекстуальних умов. Друга ж набувається або проявляється лише у певній мовленнєвій ситуації, лише в певному контексті.

Серед науковців існує різне ставлення до експресивно-емоційної лексики. Одні схвалюють його, покликаючись на невичерпність, багатство, різноманітність мовної системи, інші заперечують вживання і використання мовних елементів. У лексиці чіткіше, ніж в інших сферах мови, виявляються риси, властивості і ознаки, які становлять специфічні компоненти стилю. Через лексику передаються функційні настанови, з одного боку, на розумове сприймання, з іншого, на чуттєво-експресивне.

Водночас експресивність лексики зумовлена стилістичною диференціацією та її синтаксичним утіленням як мовним засобом вербалізації інтенцій та комунікації. На нашу думку, експресивність увиразнює застаріла лексика (архаїзми та історизми), неологізми, загалом пасивна лексика, що її використання в поетичному тексті детерміноване авторським бажанням саме так представити бачення тих або тих реалій, образів, асоціацій.

Урочистість поетичного мовлення передають старослов'янізми, які природно формують речення як синтаксичну одиницю, що слугує адекватним маркером авторського світобачення. Отож ведемо мову про **внутрішню експресивність**, пов'язану із семантикою мовного елемента, тобто старослов'янізма, у структурі речення.

У поезії В. Колодія старослов'янізми формують три групи:

1. Фонетичні старослов'янізми, які за словотвірною будовою та номінативним значенням не відрізняються від давньоруських відповідників, а тільки мають деякі відмінні звукосполучення, напр.: *глас, ниць, млад, стар, пред, вдаль, вишир: Єси, владико царственний!.. Клонюсь, Паду **пред** тебе, наче тінь під хмару. Боготворю в тобі високість дару, Що в рай підносить Україну-Русь* (3, с. 56); *Пречисте сонце... Радосте, живи! В пориві благодайному яви Заждалим*

людям ще одне прозріння, Аби нарешті втямив **млад і стар**, що залягли над нами кучми хмар, Та розсіє і крізь них проміння! (3, с. 104).

2. Лексичні старослов'янізми, які є специфічними утвореннями старослов'янської мови. Їхнє виникнення часто зумовлювалося потребами перекладу відповідних слів грецької мови: *безодня, мудрість, істина, ікона, ангел: Біблійну притчу пам'ятаєш ти? Коли безодня перетнула шлях, Страждальці з пліч зняли свої хрести – І перейшли безодню по хрестах* (5, с.36); *З дерев спадає листя... А з душі... Ну, що там ще зосталося, мій Боже?.. Дотопчує збіговисько вороже Із ангельським наказом: доверши!..* (1, с. 24).

3. Семантичні старослов'янізми, які виникли ще в спільнослов'янській або й в індоєвропейській період, але своє специфічне значення набули в старослов'янській мові. З таким значенням і успадкували їх східні слов'яни, напр.: *Бог, гріх, Господь: У цьому лісі я один. Нема ніде нікого. Звелись дерева до вершин І шлють молитви **Богу*** (3, с. 44); *Але ж кричали, **Господи**, прости. Голгофу нашу вічно проклинали. Та знов і знову праведно збивали Уже для інших поколінь хрести* (3, с. 76).

Багато засвоєних із старослов'янської мови слів цілком асимілювалося лексикою української мови, втратило свої давні ознаки. Старослов'янське походження таких слів, як *буква, уста, совість* у В. Колодія встановлюється тільки порівняльно-історичним вивченням їх у лексичному складі старослов'янської та давньоруської мов: *Спасибі, вечоре зимовий, Що ти собою заступив Усе чуже і випадкове На чистій совісті снігів* (3, с. 182); *При владі лиш хочеться бути. Про совість і честь – забуто! Б'єте обцасами люто, Аж предкам в могилі чути...* (1, с. 23).

Утім, у поетичному дискурсі В. Колодія внутрішню експресивність речення витворюють власне-старослов'янізми, що мають такі специфічні риси:

- неповноголосні звукосполучення *ра, ла, ре, ле* між приголосним відповідно до українських *оро, оло, ере, еле*: *враг, глас, древо, благо, зело: ... І вивели на*

ярмарок вола – Елітність роду на торгах являли. Орали довго ним, на кров шмагали, І не давали в ясла ні зела (5, с. 41); Ось і зійде на всіх нас благодать, І ми помолимося за прощення усім. І ще останнє слово я повім: Любіте світ й себе самого в нім (1, с. 54).

- звукосполучення *ра-* перед приголосним на початку слова. Напр.: *Повеселіться, покричіть, Погаласуйте, браття, всує, Аж поки нас ізнов згуртує Міцна нового рабства сіть...* (3, с. 96).
- початкові *є, ю* відповідно до східнослов'янських *о, у*: єдиний, єднати, юнак, юродивий: *Хтось камінь кинув – і луна сичить, – єдиний відгук від людей в цю мить (5, с. 44); Єдині при іконах. Однина! Життям і смертю всі були єдині. І на хрестах клялися Україні, І клятви возносились, як одна (5, с. 33).*

Як відомо, старослов'янськи вирізняються особливими афіксальними морфемами. Це зокрема:

– іменникові суфікси: *-тв (а); -знь; -тель; -ин (я), -ств (о), -от(а)*, як-от: *Ми вже дорослі. І давно не ті. Гартовані років буремних виром, Ми любимо й ненавидимо щиро. І молимося тільки доброти (5, с. 67); Благоговійно з молитов єлей Святіший папа Іоан зливає «Престол у тім повинен, що одчаї Зректися правди мусив Галілей!» (5, с. 56);*

– префікси *воз-, пре-, пред-*: *«Усе при тому начебто й гаразд: Ви стоїте в білоколонній залі. І посмішки навстріч, і котрий раз Прилюдно возвеличують і хвалять» (5, с. 7); Ви, жінко, тут жили. Ви в цім святились місті. У галасі і метушині доріг Два синіх ваших сонечка пречистих Безхмарно сяяли для всіх (3, с. 136).*

– структурні компоненти (префіксальні афіксоїди) складних слів *бого-, благо-, добро-, зло-*: *Благословенна путь. Йдуть до Софії, йдуть. Комунисти (кого б з'їсти?) Демократи (де б урвати?), Соціалісти (в яке б крісло сісти?), І всі конфесії (теж у процесії?)... (3, с. 28); Дощує*

тихо піднебесний дощ... Мої це сльози, друже, не тривож, Не трать мене, прошу тебе, не трать. Ось і зійде на всіх нас благодать, І ми помолимося за прощення усім (1, с. 54).

Варто зауважити, що внутрішню експресивність вияскравлює церковно-релігійна семантика, що створює урочисто-піднесене тло поетичного дискурсу. Так, на підставі цієї ознаки до старослов'янizmів зараховують такі слова, як *благати, воскресити, образ, пророк, святий, суєта, творець, церква*. Напр.: *І ми йдемо... Не стеляться мости. Не вужчають, як мріялось, безодні. Хрестів на плечі не беруть сьогодні Пророки благ, утіх і суєти (5, с. 36).*

На нашу думку, внутрішню експресивність речення створює застаріла лексика. У процесі історичного розвитку словниковий склад кожної мови зазнає різних змін. Одні слова перестають бути загальноживаними, зрозумілими для носіїв мови, звужують сферу свого поширення і поступово виходять з ужитку. Застаріла лексика неоднорідна за своїм складом, що пояснюється різними причинами виходу тих чи тих слів з активного запасу. Одну групу становлять ті, що зовсім вийшли з ужитку.

Ступінь застарілості слова залежить від місця його в лексичній системі, від часу використання в мові протягом її існування, від семантичних та граматичних характеристик. Що довше вживалося слово, що тісніші були його значенні та словотворчі зв'язки, то менше зачіпає його процес старіння. Відмінності між застарілими словами та межі їх використання в сучасній мові залежать від причин виходу цієї лексики з активного вжитку. Такими причинами є, по-перше, зникнення з життя певних понять, по-друге, заміна окремих назв іншими.

Отже, одні слова переходять до розряду пасивної лексики або й зовсім припиняють своє існування разом з позначуваними поняттями; інші поступаються місцем новим лексемам, які виявляються придатнішими для називання тих самих понять.

Застарілу лексику в поезії В. Колодія формують дві групи: з одного боку, це архаїзми, а з іншого – історизми. Архаїзми позначають в сучасній українській мові мають іншу форму, у поезії В. Колодія використано такі: брань – битва, уста – губи, всує – даремно, ректи – говорити, пор.:

- *Життя – це, окрім іншого, чекання. Це – понад інше, над усе – чекання. Чи вийшов пізно, чи в досвітній час, – Та все одно ступив у **бран** чекання* (3, с. 152);
- *Пречисте сонце... Радосте, живи! В пориві благодайному яви Заждалим людям ще одне прозріння, Аби нарешті втямив млад і стар, Що залягли над нами кучми хмар, Та **возсіє** і крізь них проміння!* (3, с. 104).
- *Погаласуйте, браття, **всує**, Аж поки нас ізнов згуртує Міцна нового рабства сіть...* (3, с. 96);
- *І проказав тоді господар хвацько: «Породу цю ми **нарекли** – «Хохлацька»* (5, с. 42).

У реченні старослов'янізми використовують з різною стилістичною метою:

- створення урочисто-піднесеного звучання як речення, так і поетичного тексту загалом;
- досягнення іронічного ефекту;
- створення сатиричного й гумористичного відтінку;
- стилізація поетичного мовлення.

Архаїзми, як правило, належать до піднесених, патетичних слів, їх інколи навіть важко вирізнити з-поміж інших урочистих компонентів лексичного складу. Як зауважив Л. Булаховський, «емоція урочистості легко забезпечується синонімічністю слів старослов'янського походження, навіть тих, у яких ми не змогли б з точки зору сучасної мови помітити ознаки архаїчності» [12, с. 90].

Архаїзми можуть бути засобом творення колориту минулих епох, відтворення тогочасних мовних особливостей.

Напр.: *Вінок сонетів – давнішня мета. Пізнати бран залізного канону! Зневажиш форму – гине краса, А форма чітко вимага закону* (5, с. 90); *Від голоду ніхто в нас не умліє! Верховна рать і президент грудьми За нас, убогих... Вийшли ми з тітьми!.. Пречиста Діво, радуйся Маріє!..* (5, с. 37); *Ідуть циклони в Україну, Тріпочуть сиві явори. Зело прокльовує з долини та холоди січуть згори* (1, с. 8).

Історизм – це слова, що їх використовують для позначення предметів, явищ і понять, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв'язку з соціально-побутовими і суспільно-політичними змінами. Вони відображають суспільство певного історичного періоду, відтворюють колорит доби. Так, значну з кількісного погляду групу лексичних історизмів становлять слова, що позначають предмети і поняття, пов'язані з такими явищами в історії українського народу, як козацтво і Запорізька Січ. Ідеться насамперед про лексико-семантичні групи слів, які у відповідний період історії української мови належали до активно вживаних.

У поетичному тексті В. Колодія історизми використовуються для надання віршу урочистості та піднесеності. У поезії Колодія такі слова – ніби місток між минулим і сьогоденням, нерозривний зв'язок між предками і нащадками, пор.:

Я випасав на безмірі траву І на собі носив козацьку славу. Я бачив тлін і вічність наяву Степи вкраїнські і чужі держави... (5, с. 53);

Здовкіл чужинська знову йде орда. А де стояли воїни з мечами, Пасеться українська череда... (5, с. 32);

Згідно з настановами на почуттєве сприймання, В.Колодій використовує лексику одного експресивного ряду: естетичного, емоційного, в тому числі урочисто-піднесеного. Експресивно навантаженими можуть бути насамперед слова (і номінативні, і атрибутивні), які самі є носіями емоцій, почуттів і які набувають експресивного значення в контексті чи в мовній ситуації. Ступінь

експресивності (негативної чи позитивної) в слові може бути різний: від найнижчого до найвищого. Високий ступінь буває тоді, коли вторинне, експресивне значення переважає над первинним, смисловим, відповідає переосмисленню, метафоризації.

Хоча емоційність звичайно виступає у слові вторинним значенням (при первинному лексичному), проте в поезії В. Колодія є слова, які самі називають емоції (пор.: любов, ненависть, жаль, туга, радість, щастя – і відповідні прикметникові утворення від цих слів), напр.: *«Там ходиш ти між радістю і жалем, Там сивиною всіяні стежки»*. (5, с. 11); *Роздум цей, скорботний і німий, Моя печаль пливе печально й тихо. Не гомонить... А тут хоч вовком вий, – Бо скільки кривд, бо скільки всюди лиха!..* (5, с. 39).

Внутрішню реченнєву експресивність творять метафори та епітети, що відображають метафорично-образне бачення світу, життєвих реалій, подій. На думку лінгвістів, ці художні тропи вербалізують інтенції естетичності – прагнення автора за допомогою фігурально-риторичних мовних засобів «передати сферу прекрасного» [79, с. 262.]; «дають змогу відчутти красу української мови», слугують «засобом оздоблення тексту» [37, с. 307]. Пор.: *Книги світлий розум. Мудра книга ностальгійні сльози вже за нами гірко-гірко лле* (6, с. 89).

Проблеми метафори цікавлять не тільки мовознавців, а й філософів, психологів. Наприклад, у філософії метафора наголошено на засадничому зв'язку метафори зі структурою та змістом свідомості, мислення, на спроможності цього тропа виражати суб'єктно-об'єктні відношення, моделювати об'єкт, перетворювати світ предметів на світ символів [73, с. 30].

Представники сучасної феноменології та онтологічної герменевтики твердять, що людський досвід має яскраво виражений мовний (символічний) характер. Символічну функцію мови, на думку філософа, найповніше репрезентує метафора, значення якої постає через конфлікт слів у фразі – «метафоризація неминуче порушує її семантичну правильність». У цьому зреалізовано «людський

потяг до творчості». Метафора притаманна творчій свідомості загалом, адже цей художній троп відіграє значну роль в інтерпретації: він екзистанційно заглиблений і виражає наше прагнення бути [73, с. 30].

Для сучасної науки про мову, передусім когнітивного напрямку, метафора – не стільки лінгвістичний, скільки ментальний факт, що концептуалізує нашу картину світу. Вона тісно пов'язана з національно специфічними образами світу. Архетипна метафора, як зазначає Ю. Тимошенко, має значно вищий ступінь функціональності в художньому тексті, ніж індивідуально-контекстуальний троп, бо вона володіє інтонацією вражати, навіювати, захоплювати [73, с. 31].

Система знань про метафору як невід'ємний компонент інтерпретації й розуміння світу закріпилося й у психології, де також стверджується, що сприймання об'єктивної дійсності завше метафоричне. Метафорична рецепція докільля будується на порівнянні, що є органічною властивістю людського мислення, важливим механізмом поетичного образу.

У мовознавстві **метафора** – це один із найпоширеніших тропів, що «виникає в результаті вживання слова в переносному значенні за схожістю означуваного предмета з іншим»; семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії «переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності» [55, с. 443]. Напр.:

Життя і смерть звели до неба руки

І ждуть, що їх Господь благословить.

І вічність понад головами мчить –

Крізь день і ніч, крізь радощі і муки (5, с. 117).

На думку лінгвістів, метафора постає «суцільним тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет». Вона подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, розбудованої за естетичними принципами [50, с. 308].

Метафора, побудована за принципом подібності, – найяскравіший засіб створення образності й виразності поетичного мовлення. Потужний стилістичний ефект створює синтаксична конструкція, коли в її структурі функціонує метафора. В такому разі формується внутрішня реченнєва експресивність, пор.:

Довкіл жадання, помислу і мрії

Льодовики чекання височіють (5, с. 123);

Пророче наш, знедолений Тарсе,

Отак, як при тобі, у нашім часі

Йдуть «думи мої, думи» попідтинню,

Під поглядами злими сиротинно (5, с. 23).

Водночас, на думку Т. Кіс, людина у процесі творення метафори спирається на культурно-історичний, пізнавально-емпіричний досвід свого народу, збережений у мовній скарбниці [38, с. 1].

Метафоричні перенесення найменувань постають унаслідок асоціації за просторовою, часовою чи логічною суміжністю, тобто за безпосередньою близькістю, тісним зв'язком між предметами та явищами.

У поезії В. Колодія метафора побудована на:

- **подібності форми:** *Десь там, за листом, в темній гущині Гойднулась тінь...
І стала виростати. І всю безодню обняла, підтята ясним вогненным
полиском при дні* (5, с. 60);
- **подібності кольору:** *«Хвилькою маленькою гойдало Задивлені в майбутній
день зірки. Там ходиш ти – між радістю і жалем, Там сивиною всіяні
стежки»* (5, с. 7);
- **подібності властивості:** *І мерехтять видіння невідомі. І вже не
розпізнати їх ніяк. Озватися б... Але язик заляк, І дух затерп, як у цупкій
судомі*
(5, с. 44);

- **подібності вияву почуття:** *Пече мене відчайсно і болить* *Одне питання, що немов ячить...* *Чи справжніми були - от в чому суть - Мої ікони і мої поклони* (5, с. 4);
- **схожості поведінки, способу дії:** *...Хтось камінь кинув – і луна сичить, – Єдиний відгук від людей в цю мить* (5, с.44).

Віталій Колодій відзначається індивідуально-авторським підходом до створення метафори. У його творах метафора особлива – більш емоційна, насичена, має глибокий зміст, авторський підтекст. Напр.: *Десяток літ між нами перебіг – Маленька гілка визріла у кронах... Ой-ой!.. А в мене від шляхів-доріг Холодний сніг посіявся на скронях* (3, с. 168); *Тихо підходить до мене Любов. Подих ... І доторк... До слів. До єства* (1, с. 3); *У цьому лісі вітер злий. Але затих він зночі. Струмок-філософ молодий – Про щось мені шепоче* (3, с. 74).

У своїй поезії письменник використовує явище метонімії – вид тропа, в основі якого лежить принцип суміжності. **Метонімія** слугує важливим зображувальним і виразовим засобом, суть якого полягає в перейменуванні за безпосередньою близькістю, за тісним внутрішнім і зовнішнім зв'язком явищ, предметів.

Явище метонімії обіймає широкі сфери виявлення. Напр.: *Народи скрушно голови хилили: Що вийде з того – радість чи біда?.. Але, як мовив би Сковорода, Либонь така в цій оповіді сила: Царі б царями не були, якби Співцями не були раби* (5, с. 55); *А дощ побіля неї сльози ллє і тихо до тополі промовля: Я теж іду... йду теж ізвідсіля...* (5, с. 81); *У череді подій ідуть літа! – То з променем, то з ласкою людською... Усе колись до суду поверта* (5, с. 97); *О, скільки їх на тім'ячку народу! Той хитрощів єлей на серце ллє, А той петельку біля шиї в'є...* (5, с. 24).

Ще одним важливим засобом реалізації експресивності слугує епітет – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове

семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом [39, 245].

Епітет належить до загальновідомих художніх тропів. В його дефініціях чітко представлено те, що це «художнє, образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії» [54, с. 338]. Епітети образно змальовують дійсність, підкреслюючи колір, розмір, форму, якість, властивість предмета тощо. Синтаксичні конструкції з епітетами, як і з іншими художніми тропами, формують внутрішню реченнєву експресивність. Напр.:

*На **обездолених** надіях*

***Вчорашній** промінець погас* (5, с. 50).

Епітет – це стилістичний засіб, в основі якого лежить взаємозв'язок емоційного й логічного означуваного слова. Від звичайного предметного означення (або ж обставини способу дії, коли йдеться про епітети, виражені прислівником) епітет відрізняється переносним й експресивно-емоційним значенням, пор.:

*Спасибі, вечоре **зимовий**, Що ти собою заступив Усе чуже і випадкове На **чистій** совісті снігів* (3, с. 182);

*Які у вас були Дороги і розмови? Які світи зіходили із мли? Куди птахи **жіночої** любові Ту **ранню** радість віднесли?* (3, с. 138);

*На кручі **заповіданій** стою. Ось ви йдете потоками без краю. Дивлюсь на вас – і знову сльози ллю. Караюсь, і мучусь, і... не каюсь...* (1, с. 9).

У поезії В. Колодія епітет виформовує словесні формули, що реалізують високу образність, передають естетику мовлення, містять зерно думки, акумульовану енергію, що стає конструктивним чинником. Пор.: «*Все буде добре!*» – *дико хтось волав. «Все буде добре!» Далі нами прав! Поміж падінь, розрухи і неслав. Бо лиш тебе до нас Господь послав!..»* (5, с. 30); *Король на крок ступає і бурчить. То грізно крикне, то страшніш мовчить Та бійтєсь не його, а*

королеви... (5, с. 50); О, брате мій, такі лихі часи, Що вірити не хочеться ні в кого. В речах людських все більше Бога, Та в почуттях – од біса голоси (2, с. 11).

Часто семантика епітетної конструкції розкривається за допомогою порівняння. Тоді її експресивний заряд дуже сильний: *Довжезна хмара проплива, мов річка, А небо десь над мороком густим. І сиве сонце шулиться з незвички... Поезіє моя, ти нині з ним... (1, с. 10).*

Лексичне багатство поезії В. Колодія впливає на процес внутрішньої експресивізації речення зокрема і поетичного тексту загалом.

1.4. Висновки до першого розділу

Експресивність слугує визначальною характеристикою мовної одиниці, що має здатність підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого. Цю категорійну величину виражають різні мовні рівні, утім синтаксичний рівень – визначальний. Адже всі інші (фонетичний, лексичний, морфологічний) рівні свій стилістичний потенціал реалізують лише в реченні або в тексті.

Експресивність детермінує поетичний текст. За допомогою різних синтаксичних одиниць автор передає своє ставлення до повідомлюваного, до побаченого, проєктуючи своє мовлення на адресата. У результаті комунікативної взаємодії «автор – адресат» виявляється ще одна важлива функція експресивності – функція впливу з метою привернути увагу до повідомлюваного, до важливої думки, спонукати до виконання певних вчинків, дій.

Експресивні засоби (парцельовані конструкції, інверсія, актуальне членування, еліпсис та багато інших синтаксичних конструкцій) не тільки передають авторське мовомислення, а й експлікують його письменницький почерк, створюють ідіостиль – систему ідіолектних мовних засобів.

У контексті поетичного мовостилю В. Колодія виразними постають афористичні висловлення – репрезентанти авторських узагальнень про плин людського життя, про добро і зло, про мудрість, про історію і сучасність.

Експресивність поетичного тексту В. Колодія представлена у двох своїх виявах:

- з одного боку, це внутрішня реченнева експресивність, що її формують ті або ті мовні елементи в структурі речення (старослов'янізми, архаїзми, історизми, метафори, епітети), які передають метафоричні узагальнення, створюють художню образність, вияскравляють історичну добу, створюють урочисто-піднесене тло поетичної комунікації;
- з іншого боку, це зовнішня експресивність, що її реалізує висловлення як комунікативно зорієнтована конструкція.

РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ ВІТАЛІЯ КОЛОДІЯ

2.1. Питальне речення як синтаксична експресема в поетичному тексті

Своє бачення життєвих реалій, емоційно-оцінне ставлення до них Віталій Колодій представляє в певній граматичній структурі. З-поміж таких конструкцій, що слугують не тільки виявом авторського «я», а й реалізацією експресивності, виокремлюємо питальні речення. Як відомо, саме питальна форма виступає як така, що може реалізувати гаму емоційно-оцінних та суб'єктивно-модальних значень з високим ступенем експресії.

Дефініцію питального речення запропонували Н. Гуйванюк та С. Шабат-Савка: «Питальне речення – це висловлення, що містить апелюване до адресата запитання, яке функціонально спрямоване на одержання потрібної інформації щодо предмета думки, на встановлення реальності чи ірреальності основного змісту речення, а також на повідомлення у формі запитання емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, спонукання співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо» [24, с. 11]. Автори розглядають

питальне речення як амбівалентну синтаксичну одиницю, оскільки, з одного боку, ці конструкції реалізують запит мовця, з'ясування нової інформації, її уточнення, а з іншого, ці конструкції передають емоційно-експресивне ствердження або заперечення, ввічливе спонукання до виконання якоїсь дії, оцінне ставлення до повідомлюваного.

Питальне висловлення як конструкцію експресивного синтаксису розглядають тоді, коли воно виконує невластиву питальну семантику (заперечення / ствердження, спонукання, емоційність, оцінність). Пор.: *Скажіть, чужинці, і скажіть, брати, Невже ми та помішана отара, Якій лише судилась Божя кара – Блукати й поле це не перейти?..* (5, с. 33). У такому разі дослідники ведуть мову передусім про питальну форму, а не про питальну семантику як запит інформації. Однак, як зауважує Н. Кондратенко, питальне речення, «навіть якщо воно не обтяжене додатковими відтінками значення, містить у собі фактор мовця хоча б у тому, що виражає спрямованість інтересів людини, яка ставить питання» [42, с. 1].

Варто зазначити, що саме свої вторинні функції питальні конструкції виражають у поетичному тексті, виражаючи в ньому естетичну та креативну функцію. Якщо естетична функція зумовлена законами поетичної творчості, адже поезія – це особливий вид мовлення, у якому прекрасне створюється за допомогою індивідуально-авторського використання в ній тих або тих синтаксичних одиниць, зокрема – і питальних, то креативна функція відображає пов'язана з особливою роллю питальних конструкцій у творенні авторського мовостилю. У будь-якому разі авторська модальність детермінує весь художній текст, передає індивідуальне сприйняття світу.

У поетичній мові синтаксичні конструкції реалізують свої стилістично виражальні функції та широкий експресивний потенціал. Такі потенції, на наш погляд, мають мовні одиниці різних рівнів – фонетичного, лексичного, граматичного, які здатні репрезентувати елементи національного мислення у концептуальній картині світу загалом, а в поетичній – зокрема.

Питальні речення природно входять у поетичний текст В. Колодія, адже вони:

- реалізують авторське мовомислення;
- відображають світосприйняття письменника;
- містять завжди адресоване висловлення, тобто у кожній мовленнєвій ситуації передбачається адресат (у різних типах питальних речень апеляція виражається по-різному);
- передають власне-питальну семантику, адже сигналізують про питальну ситуацію;
- виражають експресивність поетичного мовлення, актуалізуючи семантику ствердження, заперечення;
- маркують емоційність мовця, його оцінне ставлення до повідомлюваного.

Наявність у структурі вірша В. Колодія питальних речень пов'язана з необхідністю чи з бажанням автора досягнути більшої сили емоційного впливу на читача. Отже, це стилістичний прийом, своєрідний засіб впливу, для якого визначальним є умисність і спланованість. Напр.: *«Чи сумнів за перейдені роки Додасть під вечір мудрості і хисту? Коли з дерев спадає жовте листя – Від того чи світлішають гілки?..»* (5, с. 15).

У творчості письменників різних історичних епох та літературних напрямків спостерігаємо високу частотність вживання питальних конструкцій, що є характерним і для поетичного стилю В. Колодія. Емоційність віршів поета передбачає їх експресивне наповнення, складність та глибину змісту. Пор.: *На владі одружились?.. На брехні?.. На зрадї у державному вбранні?.. То киньте їх, панове, й аліменти Віддайте Україні до гроша* (5, с. 31).

Серед експресивно-стилістичних конструкцій, які сформовані на основі питальних висловлювань, у мові поезії В. Колодія виділяємо **риторичні**

запитання. Ці конструкції засвідчують протиставлення між формою і змістом речення, що передбачає їхню високу емоційність у поетичному тексті.

На сучасному етапі розвитку стилістичної граматики такі синтаксичні одиниці трактують як граматичну метафору, оскільки для риторичного запитання, як і для метафори загалом, характерне перенесення питальної форми на рівень іншого типу речень – розповідного.

У поезії В. Колодія яскраво представлені три групи риторичних запитань:

- емоційно забарвлене ствердження;
- емоційно забарвлене заперечення;
- власне-риторичні запитання.

Стверджувальне розповідне значення реалізують ті риторичні запитання, які у своїй структурі мають заперечну частку *не*. Мовець не ставить собі за мету одержання якоїсь інформації, він апелює до співрозмовника для того, щоб передати свої думки. Питальна форма надає висловленню ствердного емоційно-експресивного забарвлення.

Напр.: *Люблю красу падінь, нежданих, мов натхнення, І славлю піснею поразку я свою. Хіба не все одно – чи ти, чи я на сцені?* (5, с. 79);

Хіба не в цім усіх шукань основа?.. Жага добра підносить нас, братове, До почування крил і висоти (5, с. 71).

За нашими спостереженнями, риторичні запитання, що виражають ствердження, найчастіше вводяться часткою **хіба**: *Люблю красу падінь, нежданих, мов натхнення, І славлю піснею поразку я свою. Хіба не все одно – чи ти, чия на сцені?* (5, с. 79);

Риторичні запитання, які реалізують емоційно забарвлене заперечення, досить поширені в поезії В. Колодія. Вони виражають модальне значення заперечення, а такою негативну оцінку того, що відбувається, чи побаченого. Напр.: *Але ж хіба колись погасне світло?! Воно у слові, в усмішці заквітло, Із*

вікон манить в непогідний час... (5, с. 102); «Чи віри засяє, наче світлячок? Чи зблисне слово променем зухвалим, Повідавши: не марним був урок Змагань і бур, що на шляху зазнали?» (5, с. 10).

Риторичні заперечення постають як результат глибоких авторських переосмислень життя, тих або тих подій: *Як мріяти про злети ввись і вдаль, якщо крилечка виростуть слабкенькі? (6, с. 91).*

Власне-риторичні запитання становлять окрему семантичну модель. Використовуючи їх, автор акцентує увагу на важливій події, на якійсь думці, стимулює адресата до роздумів. Напр.: *Невже наш світ у квітиці тій звугліє? (5, с. 61); На себе взяти зможете чи ні Вогні двобою, стріли заперечень? Змогли б ?.. Чи вам життя подасть надвечір Рівенький звіт на сірім полотні?.. (5, с. 65); Ви хочете моє побити жито?.. За те вас Бог на пекло проклене. Хтось думу дума, що мене погне, – Ні, я жива, я буду вічно жити!.. (5, с. 40).*

Експресивність таких власне-риторичних конструкцій підсилюють частки, прямі апелятивні лінії до тих або тих адресатів, як-от: **О вінценосні носії вінків, невже** *дотла не пропікають вас сумлінний голос і поета гнів?.. (4, с. 20); «Що ж ви тепер, безпам'ятні братки? Пошилися у мудрі дурні знову? Співаєте старої про обнову, вдяглися в розкіш мниму, жебраки?..» (4, с. 19).*

Надзвичайно емоційними є риторичні запитання, що їх автор адресує собі. Спостерігаємо таким чином автокомунікацію: *О велетні! Стою при вас. І мрію. Але чому незатишно мені? (5, с. 61); Чому ж мене стривожили лукаво? Чому в невірній кутику живу? Три кроки лиш... вперед, наліво, вправо... А ні – на кров життя своє зірву (5, с. 53).* Такі риторичні запитання слугують засобом вираження авторського настрою чи стану.

Високу експресивність поетичного тексту створює нанизування питальних речень: *Куди ж ми йдем?.. До сатани чи Бога? На висоту чи в прірву дня нового? (5, с. 36); Які у вас були Дороги і розмови? Які світи зіходили із мли? Куди птахи жіночої любові Ту ранню радість віднесли? (3, с. 138); Чи я тоді кохав? Чи юний*

світлий подив Був над любов і над усе в той час?.. Я трепетно побіля вас проходив, Я вами, жінко, любувавсь... (3, с. 136).

У поетичному тексті В. Колодія питальні речення формують, як й інші речення (розповідні, спонукальні), риторичні діалоги. Пор.:

– Якась недуга, може? Я зараджу! – О, ні паняно... То усе марниці. – То що ж тебе так невихойно мучить? – Он там сусід мій... Ти піди до нього І заподій йому найтяжче лихо. І стане лиш тоді навек щасливим (5, с. 45);

– Яке тобі добро зробити, газдо? Чого бракує? Говори, не бійся. Я твій достаток виповню нехайно (5, с. 45).

Такі риторичні діалоги увиразнюють авторську ідею, передають його роздуми про людське життя, його суть, що сприяє активізації уваги читача. Письменник дає змогу читачеві подумати над написаним, зробити власні висновки. Як зауважує сам В. Колодій, нас постійно проймають різнозначувані миті нескінченного часу. Простори зусібччя обіймають доторками нас. Чим глибше ми осягаємо їхню сутність, тим наповненішим і значимішим стає наше життя (5, с. 1).

Діалогічну єдність формують репліки стимулу та репліки реакції, які створюють не тільки експресивність, а й передають невимушеність уснорозмовного мовлення в поезії. Напр.: *Туди зайшла Богиня і сказала : – Яке добро тобі зробити, газдо? Я виповню тобі достатком хату. Проси, що хочеш і щасливим будеш. – О, ні... Для щастя, – одказав господар, – Добробуту було б занадто мало... (5, с. 46).*

Як бачимо, питальні речення увиразнюють поетичне мовлення, створюють його діалогічність та високу естетику.

2.2. Риторичні звертальні компоненти як маркери експресивності

Категорія адресата – обов'язковий компонент поетичного тексту і семантичної структури питального висловлення. Така адресація може бути

різною. Зрозуміло, що вона спрямовується на самого мовця, автора поетичного тексту.

Однак у поетичному тексті В. Колодія наявна апеляція до неживих предметів, конкретних і абстрактних понять, до України, до Бога, що передбачає як експресивність, так і образність, афористичність повідомлюваного. *Зіперлися на долоні кам'яні, Вдивляються в рокив хистку завію... **О велетні!** Стою при вас. І мрію. Але чомусь незатишно мені?* (5, с. 61). В такому разі, як зазначає А. Антофійчук, мовні засоби використовують для того, аби щоб чинити вплив на адресата, для збудження в нього певних думок, оцінок, стремлінь та деяких дій [2, с. 334–335].

Функцію апеляції до адресата мовлення виконують звертання і вокативні речення. Крім виконання функції зверненого мовлення, власне, того, що їх об'єднує, незбіжність полягає в тому, що звертання слугують ускладнювальними компонентами речення, а вокативні речення виражають кличну функцію самостійно, за допомогою інтонації. Пор.:

– звертання: *Яке добро тобі зробити, **газдо?** Я виповню тобі достатком хату* (5, с. 46). *Скажіть, **чужинці,** і скажіть, **брати,** Невже ми та помішана отара, Якій лише судилась Божя кара - Блукати й поле це не перейти?..* (5, с. 33);

– вокативні комунікати: *«Тепер назад поглянув... **Боже мій!** Яке велике поле незозріле Постава за посівами надій!»* (5, с. 84); *На полі власнім, вже у власній хаті Свободу віддали на супостату. І знов криваво стали брат на брата... **О роде мій, і рідний, і проклятий!*** (1, с. 9).

На думку М. Скаба, «адресованість є необхідним компонентом і становить значну частину специфічної спонукальної модальності, тісно переплітаючись з її другим складником – волевиявленням суб'єкта-адресанта мовлення» [69, с. 36]. Водночас треба зауважити, що адресованість має свої особливості реалізації в усному мовленні, де наявний безпосередній зв'язок між тими, хто спілкується, і в

поетичному тексті – монологічному за формою вираження тексті, експресивно наснаженому художньому творі.

Звертальні компоненти слугують особливим естетичним або риторичним центром, реалізуючи максимум чуттєвості й думок автора. Їхня стилістична роль залежить від значення, номінативних якостей. Отож звертальні компоненти формують такі групи:

1) звертальні компоненти, пов'язані з апеляцією до людей за родинними та дружніми стосунками, подекуди такі звертання створюють іронічний ефект: *Таланту краплі... І вони вже тлінні. Але пусте це, братику, пусте це – В якому озовуся поколінні, Стривожу хоч одне у світі серце...* (1, с. 52); *Повеселіться, покричіть, Погаласуйте, **браття**, всує, Аж поки нас ізнов згуртує Міцна нового рабства сіть...* (3, с. 96); *Мої це сльози, **друже**, не тривож, Не трать мене, прошу тебе, не трать* (5, с. 129); *Це істина, **пророче**, Куди простіш? Як небо і земля... Дорога наша стелиться здаля. І ми прийшли... До чого? Бачать очі* (5, с. 32);

2) звертальні компоненти до Бога, до Матері Божої, які риторичні за своєю суттю, адже ця звертання до нададресата: **Боже мій!** *Яка світлінь незаймана, неждана, Яка цнота осінньо осіянна На вроді цій задумливо-сумній!.. Прибудьте, біла квітко, знов і знов, - Щоб з вами я і в зиму перейшов...* (3, с. 178); *І справдилися мрії, – Ми суверенні. Самостійні ми! І незалежні, й вільні між людьми, **Пречиста Діво**, радуйся, **Маріє!**..* (5, с. 37); *Як соромно тепер писати вірші! Та ще й сонети, **Господи**, соне... Базарник аж обуриться: навіщо?.. І ще при тім висотно так лайне* (1, с. 16).

3) звертальні слова, пов'язані з соціальним устроєм суспільства, його традиціями і звичками, з відомими людьми, історичними постатями: *О, **мудрий Галілео Галілей**, Тебе сьогодні Ватикан прощає, Золоченим хрестом благословляє Гасиме кров'ю вогнище ідей* (5, с. 56); **Поводирі,**

верховники, отці... Для них престол – то найсолодша знада, Бо на престоли – і брехня є правда, Бо на престоли – й дурні мудреці (5, с. 24);

4) звертальні компоненти, пов'язані з гендерним спрямуванням поетичного мовлення, як-от: *Ви, жінко, тут жили. Ви в цім святились місті. У галасі і метушні доріг Два синіх ваших сонечка пречистих Безхмарно сяяли для всіх* (3, с. 136); *Лиш те, що в нас, – йому не подолати. Моя кохана, посестро і мати, Давай собі помолимось на нас* (3, с. 172);

5) звертальні слова що містять апеляцію до явищ природи, рослин, тварин, географічних назв, до тих або об'єктів, установ: *Спасибі, вечоре зимовий, Що ти собою заступив Усе чуже і випадкове На чистій совісті снігів* (3, с. 182); *А що тепер промовиш, пане дощ?..* (4, с. 8); *Пречисте сонце... Радосте, живи! В пориві благодайному яви Заждалим людям ще одне прозріння* (3, с. 104); *Колиско мудрості, Софіє, Твій хрест у хмарах золотіє. З правіку вказує дорогу. Від ниці суєти до Бога* (2, с. 34);

6) звертальні компоненти, що слугують абстрактними назвами й увиразнюють ключові поняття життя людини, пор.: *Прийди в цей день, моя вчорашня муко. Явись мені!.. Не вихлюпнись у сні. І простягни свої безжальні руки, Обжаль мене, звогнійся на мені* (3, с. 146);

7) звертальні компоненти, що є конкретними назвами й увиразнюють експресію поетичного мовлення: *Крізь верховіття дивна синь Зорить крайцем неба. Ну, що ж ти, серце... Відпочинь, Чого тобі ще треба?..* (3, с. 74);

8) звертання до поезії, що створюють очевидний діалог автора зі світом своєї творчості, пор.: *Довжезна хмара проплива, мов річка, А небо десь над мороком густим. І сиве сонце щулиться з незвички... Поезіє моя, ти нині з ним...* (1, с. 10); *В тобі немає сталих меж. Є кроки перші, та нема останніх... Поезіє, ти в світі цім живеш Завжди за видимою гранню* (3,

с. 158); *Звертаюся до тебе в час тривоги, О сива музо, де твої сини?.. Сумний, кладу букет бузку пахкого На пагорб глини поблизу сосни* (5, с. 93).

З-поміж специфічних рис звертальних компонентів поезії В. Колодія треба відзначити наявність вигуків, які, власне, увиразнюють експресію повідомлюваного, слугують економними та концентрованими виразниками почуттів і емоцій, волевиявлень і спонукань, позитивної чи негативної оцінки, ставлення мовця до осіб, подій, явищ, предметів. Уміле використання їх у тематичному контексті і відповідній ситуації урізноманітнює мовлення, робить його емоційно насиченим і виразним, барвистим, надає йому щирості й безпосередності живого спілкування, пор.: *О, брате мій, такі лихі часи, Що вірити не хочеться ні в кого. В речах людських стає все більше Бога, Та в почуттях – од біса голоси* (2, с. 11); *О, доле, спритний драматург, кричу я «браво» Тій сцені вдалій, де я мертвим впа в на кін. Так зіграно усе правдиво і лукаво, Кінець негіданий, а неминучий він* (2, с. 33); *О білого паперу чистота! Ні знаку, ні кружечка й риски... Голо Ні мислі, ані клякси. Німота. І сліпота. Пусте нейтральне поле* (5, с. 94); а також виразна інтимізація таких звертань, як-от: *З дерев спадає листя... А з душі... Ну, що там ще зосталося, мій Боже?.. Дотопчу є збіговисько вороже Із ангельським наказом: доверши!..* (1, с. 24).

Риторичні звертальні компоненти (звертання та вокативні речення) слугують виразними маркерами експресивності та динамізації поетичного мовлення.

2.3. Окличні висловлення в поетичному тексті

У мові існує багато експресивних засобів, що слугують меті вираження образної, емоційно-насиченої думки. В системі цих засобів, на думку В. Чабаненка, концентрується вся сила, вся краса українського слова, в ній, як у дзеркалі, відбиваються плідні контакти української мови з іншими мовами, в ній найчіткіше простежуються ті потужні впливи, яких зазнає сучасна мова з боку різних позалінгвістичних факторів [77, с. 8]. До таких експресивних засобів

належать окличні речення, у яких сконденсовано емоційно-експресивне забарвлення, адже вони «передають емоційно-почуттєвий стан мовця» [33, с. 118].

У поетичному мовленні функціують різні за комунікативною настановою і за емоційним забарвленням конструкції, які увиразнюють, з одного боку, інтенційний стан мовця, його бажання щось запитати, сказати, наказати чи застереги, а з іншого – передають емоційно піднесене ставлення основного суб'єкта комунікації до явищ дійсності. Окличні речення в цьому аспекті пов'язані передусім з людськими емоціями та оцінками. Вони яскраво представлені в поетичній творчості В. Колодія, а тому слугують не тільки складниками письменницького мовостилю, а й реалізують експресивність.

Як зауважують Г. Навчук та В. Шинкарука, окличні речення виступають «засобом передачі складних почуттів, найтонших відтінків переживань» [56, с. 33]. У створенні емоційного тла поетичного дискурсу важливу роль відіграє інтонація, яка уточнює й конкретизує зміст висловлення, виражає конкретні емоції, напр.: *Всього у нас – і хліба, і свобод! Кермують нами праведні і чесні, Як написав поет – христовоскресні. Щасливий за таких вождів народ!* (5, с. 37).

Саме інтонація вияскравлює емоційно-оцінний потенціал двоскладних та односкладних речень номінативного типу, вокативних комунікативів, пор.:

- *Яка вона тендітна і струнка! І рівня мужеві на висоті корони* (5, с. 50);
- *Боже мій! Яка світлінь незаймана, неждана, Яка цнота осінньо осіянна На вроді цій задумливо- сумній!..* (3, с. 178).
- *На полі власнім, вже у власній хаті Свободу віддали на супостату. І знов криваво стали брат на брата... О роде мій, і рідний, і проклятий!* (1, с. 9).

У поезії В. Колодія за комунікативним спрямуванням окличні речення можуть бути:

– розповідно-окличними й реалізувати ту або ту інформацію з особливою емпатичною інтонацією: *Ще має серце мужності запас. І жар у тьмі так само не*

погас. І тьма його так само не здолала! (5, с. 104); Народ ніколи натовпом не був!.. (Р, с. 21);

– питально-окличними: *Ще довго виноград зеленим буде, Високо десь ген-ген плодиста віть... Йдуть голі королі... вже в наші будні. Цивілізація про це не прокричить?!* (Ч, с. 57);

– спонукально-окличними: *Прийди в цей день, моя вчорашня муко, Не пощади! – І я воскресну знов* (З, с. 146).

Нанизування окличних висловлень увиразнює прагнення автора саме так реалізувати свою авторську інтенцію:

О, марнолюбствуй!

Самослався!

Віват! (4, с. 17)

Варто зауважити, що сполучення розділових знаків, наприклад, знака питання і знака оклику, знака оклику і трьох крапок створює високу експресію повідомлюваного та риторичність поетичного мовлення, як-от: *Збулось уже!.. І справдилися мрії, - Ми суверенні. Самостійні ми! І незалежні, й вільні між людьми. Пречиста Діво, радуйся, Маріє!..* (5, с. 37); *Прийди в цей день, моя вчорашня муко. Явись мені!.. Не вихлюпнись у сні. І простягни свої безжальні руки, Обжаль мене, звогнійся на мені* (З, с. 146).

Безсумнівно, окличність – експресивна категорія, заздалегідь спланована мовленнєва тактика, проте всі модально-інтенційні речення можуть мати окличні форми.

2.4. Синтаксичні експресеми як засоби увиразнення висловленого в поетичному тексті

Синтаксичними експресемами в поетичному тексті можуть бути як риторичними фігурами (з яскраво вираженою експресивністю), так і ті або ті члени речення, що актуалізовані автором навмисним порушенням лінійних

синтаксичних зв'язків для увиразнення експресивного значення. Маємо на увазі, з одного боку, риторичні запитання, звертання, оклики, а з іншого – такі конструкції експресивного синтаксису, що супроводяться змінами нормативної позиції членів речення (інверсія, незавершеність, парцеляція тощо).

До синтаксичних експресем увиразнення висловленого в поезії В. Колодія належить інверсія, що регулює функції слів, розставляє логічні акценти у фразі. Порядок слів дає змогу відрізнити суб'єкт від об'єкта, суб'єкт від предиката. Порядком слів досягається смислова та інтонаційна відокремлюваність, а отже – і актуалізація членів речення. Від порядку розташування слів у реченні залежать смислові зв'язки слів у реченнях різної комунікативної настанови. Пор.: увиразнення обставинних поширювачів через їхню препозицію в реченні, а також актуалізація присудка *минають*, що передує підмету *дні*, як-от: ***На висоті, на сніговій вершині Я вирізав сонет клинком стальним. Минають дні. Ще, може, і донині Мій слід не станув за снігами зим*** (2, с. 43).

Як стверджує С. Єрмоленко, «порядок слів належить до таких стилістично-синтаксичних категорій, з якими найтісніше пов'язуються змістова точність, виразність, ритмо-мелодійна гнучкість, тональність фрази» [30, с. 29]. Вибір прямого чи непрямого порядку слів детермінований авторським задумом, умовами спілкування, метою і змістом повідомлення, суб'єктивно-змістовою структурою думки. Те, що мовець вважає вихідним, даним (темою висловлення), уже відомим і що він оцінює як основне, нове в повідомленні (рема висловлення), формує актуальне членування речення. Звернемо увагу, що при прямому порядку слів фіксуємо нейтральний тип висловлення, при інверсованому – експресивний. Цілком зрозуміло, що в поетичному тексті фіксуємо здебільшого експресивне членування, зумовлене і ритмічною організацією вірша і авторськими інтенціями увиразнити те або те слово.

Водночас порядок слів залежить від трьох чинників: граматичного (слова в реченні розташовуються за ustalеними правилами граматики), комунікативного

(речення завжди щось повідомляє, на чомусь наголошує, а наголошування тієї чи тієї думки залежить від порядку слів у фразі) і стилістичного (певне словорозташування вказує на додаткові значення фрази, у якій можна простежити функційну специфіку мовлення – поетичне, усно-розмовне, фольклорне, відтінки наукового, книжного або ділового, офіційного стилю мовлення).

У поезії В. Колодія порядок слів спричиняє до того, що фраза набуває експресивно-стилістичного забарвлення. За прямого порядку слів підмет займає позицію перед присудком.

Напр.: *Я був у часоплині радий Зазнати щастя хоч на мить. Тоді не знав я, що насправді Усе життя – одна лиш мить...* (1, с. 52); *Я вами любувався... Ви сад мій розбуяли, Чистинь подарували пелюсткам. Чому ж тепер невдячною печаллю Свій борг я повертаю вам?* (3, с. 138).

Прямий порядок слів забезпечує передавання загального змісту речення без спеціального акцентування логічних та стилістичних елементів висловлювання. Такий експресивний тип висловлювання (ремо-тематична структура речення) створює специфічну тональність поезії.

Інверсія як стилістична категорія охоплює явища експресивного виділення підмета або присудка, порядок яких змінюється залежно від стильової спрямованості висловлення і супроводжується відповідно зміною, пересуненням фразового наголосу.

Стилістичне значення певного порядку слів виявляється тільки у взаємодії синтаксичних зв'язків із лексичним наповненням фрази. Залежно від лексичного наповнення той самий порядок слів може мати різне стилістичне значення. Порядок слів впливає на виникнення додаткових стилістичних відтінків (колоритів) мовлення описовості, розповідності, інформативності, урочистості тощо.

У поезії В. Колодія фіксуємо експресивні фрази, у яких наявний інверсований підмет. Такий прийом надає мовленню піднесеності, урочистості, високості, неординарності та увиразненню висловленого, як-от:

Здовкіл чужинська знову йде орда. А де стояли воїни з мечами, Пасеться українська череда... (5, с. 32);

Ідуть циклони в Україну, Тріпочуть сиві явори. Зело прокльовує з долини. Та холоди січуть згори (1, с. 8);

Минають літа і люди. Ненависть іде і любов. Іде похвальба і осуда, І все, що згубив чи знайшов (1, с. 33).

Усталення того чи того порядку слів залежить від закономірностей логічного розгортання думки в контексті, від того, як поєднуються у висловленні елементи раціонального та емоційного. Звичайними для описового, емоційно врівноваженого мовлення є такий порядок слів, коли основна синтагма (невідоме) першого речення стає вихідною синтагмою (відомим) наступного речення.

У своїй поезії В. Колодій широко використовує обірвані речення, що є незавершеними у зв'язку з певними ситуативно-прагматичними чинниками. Такі речення є незакінченими і у змістовому, і у структурному, і в інтонаційному плані. На думку П. Дудика, «незакінчені конструкції не потребують будь-яких доповнень своєї граматико-змістової структури і цілком достатні, щоб виконувати комунікативну функцію речення, бути його особливим еквівалентом, що має свою відносно окрему сферу застосування і виразну стилістичну цінність [25, с. 12].

Незавершені структури перебувають на межі між структурно і семантично незакінченими реченнями та еквівалентами речень (словами-реченнями). Саме тому Н. Гуйванюк, А. Агафонова, С. Шабат-Савка вналежнюють такі конструкції до реченневих еквівалентів, називаючи їх незакінченими комунікатами, що привертають увагу читача до певних явищ, натякають на щось, передають напругу конкретного мовлення [24, с. 44–47].

Семантика обірваних речень з'ясовується при комплексному усвідомленні загального інформативного значення, яке складається на основі різних компонентів: з одного боку, тих, які вербально представлені у формально-синтаксичній структурі, а з іншого, тих, які існують в імпліцитному, підтекстному вигляді.

Оскільки в усному мовленні обірвані речення характеризуються притаманним йому інтонаційним малюнком, то відповідно у писемному мовленні такі синтаксичні конструкції специфічно оформлюються за допомогою знаків пунктуації. Так, пунктуаційний знак три крапки вважають основним маркером структурної, змістової та інтонаційної незавершеності обірваних речень і залежно від типу щодо місця обірваності (переривання, усічення) може стояти або на початку, або в середині, або в кінці такого речення.

Однак для реалізації експресивності в поетичному тексті три крапки використовують зі знаками оклику та питання. Таке комбіноване поєднання активізує увагу читача. Пор.: *Роздум цей, скорботний і німий, Моя печаль пливе печально й тихо. Не гомонить... А тут хоч вовком вий, – **Бо скільки кривд, бо скільки всюди лиха!..*** (5, с. 39); *Десяток літ між нами перебіг – Маленька гілка визріла у кронах... **Ой- ой!..*** *А в мене від шляхів-доріг Холодний сніг посіявся на скронях* (3, с. 168); *О, звідкіля скажіть, Ви принесли в це місто Свій сум блідий і втоми сиву тінь? **Де двійко ваших сонечок пречистих згубили ту безхмарну синь?..*** (3, с. 136).

Як зауважує К. Шульжук, у незакінчених реченнях експліцитно «не виражені ознаки внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності, однак вони не потребують будь-яких конкретних доповнень своєї граматико-змістової структури і цілком достатні для того, щоб виконувати комунікативну функцію речення, бути особливим його еквівалентом, що має свою відносно окрему сферу застосування і виразну стилістичну цінність» [85, с. 144].

У лінгвостилістиці незакінчені конструкції розглядають серед синтаксичних експресем, у контексті аналізу **апосіопези** – риторичної фігури, яка «залишає відчуття недомовлення з навмисним натяком на замовчування якогось факту». Вислів, як правило, переривається несподівано, навіть довільно, «так що не можна навіть сказати, якого значення слова мали б бути вжити далі» [46, с. 27].

На думку С. Шабат-Савки, функціонування незакінчених конструкцій детерміноване авторським задумом, адже це «особливий стилістично вмотивований прийом для підкреслення значущої інформації, впливу на реципієнта, його свідомість, поведінку» [82, с. 32]. Експресія незакінчених речень у поезії В. Колодія виявляється в увиразненні особливого стану мовця, його збентеження, страху, тривоги, відчаю, вагання, нерішучості / рішучості, любові / ненависті. Такі структури дають змогу В. Колодієві правдиво і яскраво змалювати сам процес реалізації думки і почуття.

У поетичному тексті незакінчені структури виконують такі комунікативні функції, а саме:

1. Передають внутрішній стан мовця (рішучість, схвильованість, збентеження, тривогу, радість, захоплення та ін.): *Неустрашимі і могутні тури... Розгонисті й жорстокі – дужче бий! З наскоку, непохибно, по прямій: Убий, щоб дома не було зажури...* (5, с. 51); *Сьогодні у дорозі я так само. І знову так тривожно у світах... То вибухнуло сонце в небесах, Вивчаючи земну кардіограму...* (5, с. 66).

2. Відтворюють певні екстремальні умови, у яких відбувається мовлення: *І от стою над сіном і вівсами... Дзвеню – не копитом, дзвеню – ланцями...* (5, с. 53); *Так-так. Питань невідворотний вир, Іди... Вернись... Повір комусь... Не вір... Ми похибки так легко вибачаєм* (5, с. 69).

3. Як риторичний прийом – дають змогу сконцентрувати увагу читача на якійсь важливій деталі, проблемі: *Ще вчора ми сміялись... Ой-ой!: Камінний вік... Залізний... Мезозой... Ще вчора ми сміялись: все десь там... А нині світ цей*

світить чорно й нам (1, с. 19); *Дивлюсь на вас – мов Каїна торкаюсь... Караюсь, і мучусь, і... не каюсь...* (1, с. 9).

4. Як засіб розмірковувань автора, його споминів та мрій, пор.: *Живемо на крайніх днях І на відстанях безмежних. Ранок. Небо. Зорі. Шлях. Крутосхил... спада, мов птах... Десь йому і ми належимо...* (1, с. 53); *Осінній дощ тополю обніма. Вона принишкло тулиться до нього. Ще є тепло від літа золотого, Але нема вже літечка... нема...* (5, с. 81).

Важливу роль у творенні експресивності відіграє **повтор** – нагромадження однотипних мовних елементів (звуків, складів, словосполучень) у певній синтаксичній одиниці, «неодноразова поява в певному відрізку мовлення мовленнєвої одиниці. Сутність повтору як стилістичного засобу полягає в його особливому підсиленому впливові логічного або емоційного характеру на читача» [70, с. 28].

На переконання І. Чередниченка, повтор – це естетичний прийом, що «посилює художньо-зображальні властивості синтаксичних одиниць, слугує засобом контекстуальної організації висловлення» [78, с. 381]. Завдяки своїй синтаксичній побудові повтор увиразнює висловлення, розширює його, уточнює ті або ті компоненти речення, передає низку суб'єктивно-модальних значень. Напр.: *Ніхто й ніде його не міг здолати, Бо він ось тут, на полі цім, вродивсь. **І звідси** бачив степ і неба вись, **І звідси** вів полки на супостата* (5, с. 52).

Здебільшого повтор виконує експресивно-видільну функцію, суть якої полягає в особливому виділенні якогось члена речення, у фіксації уваги на певній думці. Напр.: *Невже у тому полум'ї згорить Усе, людськими створене руками, Тополя, що спинилася край воріт, І стежечка, протоптана до мами, – **Скажіть мені. Скажіть мені. Скажіть.** Мислителі з вулканними серцями!* (5, с. 61).

З-поміж повторів виокремлюємо повтор як засіб підсилення висловленого. Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі слів, які посилюють її виразові якості: *За дощ! За падолист! За льодохід! За цінний дар*

- *цей синій небозвід, За жайвора у полудень дороги, За квіти всі, за колючки землі, Жіночий образ, любий до знемоги!* (5, с. 95).

У поезії В. Колодія різні види повторів створюють ритм, а оскільки ритм скріплює частини в єдине ціле, то повтори є водночас і засобом композиції (вони беруть участь у створенні і цілого, і його частин). Напр.: *Гуде бджола на висоті чола. Нема їй поля, і нема їй волі. Ще по весні, а вже дерева голі. Ще ранок лиш, а ніби ніч зійшла* (5, с. 34); *Така глибінь – безодня самоти... Немає тут ні стежки, ні дороги. Ні провітку найменшого, ні змоги Спинитися, а чи кудись іти* (3, 44).

Повтор словоформи, не поширеної іншими словами, інтенсифікує емоційну насиченість висловлювання, як-от: *Привіт, привіт! У поетичнім леті Ви світлими надіями планети Святкуєте мені на видноті* (5, с. 66); *Я чую стукіт десь із висоти, І серце захлинається в печалі: Невже ізнову далі, далі й далі Тягар нам той роковано нести?* (5, с. 29).

Повтор морфологічно однакових лексем, при яких функціонують залежні компоненти, актуалізує логіко-семантичне увиразнення висловленого. Найбільш поширеними є повтори сполучників, часток, прислівників, займенників.

Напр.:

- прислівникові повтори: *«Там ходиш ти – між радістю і жалем, Там сивиною всіяні стежки...* (5, с. 11); *Там висота, в якій ослабли крила. Там тінь гори, якої не скорили»* (5, с. 13);

- повтори дієслова з іншими частинами мови: *Були у тебе дочки і сини. Ішла між ними доля і недоля. Були у тебе сівачі без поля. І жниварі без хліба восени* (5, с. 43); *Слон – офіцер поважним був колись. Орав у мирі, у роздорах бивсь. І знав до смерті батьківські пенати, І знав, що є довкіл Вітчизна – мати* (5, с. 52);

- займенникові повтори: *О, скільки їх на тім'ячку народу! Той хитроців єлей на серце лє, А той петельку біля ший в'є...* (5, с. 24); *Як*

*меркне все у світовім огромі! Але крізь прах тече вода жива, Але боління Ваши і слова **Такі** близькі нам і **такі** знайомі (5, с. 23);*

- сполучникові повтори: *О білого паперу чистота! Ні знаку, ні кружечка, й риски ... Голо. Ні мислі, ані клякси. Німота. І сліпота. Пусте нейтральне поле (5, с. 94); Невидимо творяться дивні речі, **Немов** це все вже десь не тут, а там... **Немов** кудись наструнились до втечі Рослини, звірі, люди і міста... (5, с. 26);*

- повтори часток: *«**Нехай** погасне зірка уночі, Не зійдуть зерна, кинуті в ріллю, **Нехай** зловіщо прокричать сичі – і чашу горя знову пригублю» (5, с. 22).*

Повтор як синтаксична експресема виражає додаткового значення тривалості дії, увиразнює аксіоматичні судження, настанови того, як потрібно жити: *Не опустиь до тих, що на престолі, Не вознесись над бідним і малим. Не вподобися зверхникам дрібним, яких тепер наплоджено, як молі (5, с. 105).*

Експресія вислову значно зростає, коли у текст вводяться звуконаслідувальні повторювані слова: *Так-так. Питань невідворотний вир, Іди... Вернись... Повір комусь... Не вір... Ми похибки так легко вибачаєм (5, с. 69).*

Повтор словоформи, словосполучення або речення являє собою порушення синтаксичного ланцюжка і найчастіше вже цією своєю структурною особливістю спрямований на перетворення його в експресивний прийом синтаксису. У місцях повтору зростає динамічність і смислова насиченість, ці місця стають емоційно-експресивними центрами висловлювання. Елементи експресії закладені і в самому повторі, і у відсутності традиційного зв'язку між словами.

Паралельно з експресивною функцією, що посилює логічний та емоційний впливи, повтор з синтаксичним поширенням може виконувати функційно-граматичну функцію, оскільки дає змогу в межах одного речення поєднати незвичним способом складні розгалужені конструкції.

Оформлення частини, що містить повтор як самостійне речення, переводить стилістично нейтральну конструкцію в розряд експресивної. Така конструкція набуває більшої ефективності порівняно з повтором всередині речення: синтаксема, що повторюється, є смисловим і синтаксичним центром особливої комунікативної одиниці: *Ти – жінка. Ти – чарівна книга з книг. Ти – згорнутий сувій в замках оправи. В його рядках – чуття над змістом править, І кожна мить завжди безумна в них* (5, с. 76).

Лексико-граматичне варіювання повторюваного слова модифікує та ще більше підсилює його емоційну або логіко-семантичну підкресленість. Ступінь експресії визначається формою побудови синтаксичних конструкцій, характером синтаксичного поширення, його семантикою, частотністю повтору та позицією повтору в реченні.

До експресивних засобів увиразнення висловленого зараховуємо **парцеляцію** – «процес членування єдиної синтаксичної структури речення, що реалізується в кількох інтонаційно-змістових одиницях мовлення – фразах» [54, с. 75]. Напр.: *А ми в розмову повагом зайшли – про молоді переходові днини. **Протворчість. Про поезію й людей*** (4, с. 91). Цей спосіб сегментування єдиного висловлення на кілька відрізків слугує стилістично вмотивованим прийомом, адже його застосовують для підкреслення якогось компонента речення, для створення емоційної наснаги висловлення, «порушення звичних інтонаційно-синтагматичних моделей».

Речення начебто поділяють на кілька окремих частин зі стилістичною метою – у формі сегментованих висловлень, парцелятив передати індивідуально-авторське бачення світу. Така актуалізована фраза набуває змістової й емоційної виразності, сприяє експресивному виділенню думки.

На думку В. Жайворонка, парцеляція – це спосіб «мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами [32, с. 426]. Напр.: *Десь там, за листом, в темній гушці*

гойднулась тінь... І стала виростати. І всю безодню обняла, підтята ясним вогненным полиском при дні (5, с. 60).

Парцельована конструкція комплексна: адже складається з вихідного речення та парцелятів. До опорного речення після розділової паузи додається одна або кілька інтонаційно-сміслових одиниць, що разом з першим передають зміст одного висловлення. Парцеляція дає змогу, виділяючи певну частину речення у відносно самостійну комунікативну одиницю, підкреслювати її змістову значущість, актуалізувати й посилювати її інформативну місткість, експресивну виразність, а також розвантажувати смислово і граматичну структуру вихідного речення» [32, с. 426].

Засобами парцеляції слугує пауза, сполучниковий і безсполучниковий приєднувальний зв'язок, сурядні та підрядні сполучники, як-от: *Король на крок ступає і бурчить. То грізно крикне, то страшніш мовчить* (5, с. 50); *Розмірених рядків цих чую співи. І думну музику, що Всесвіт обійма* (5, с. 88);

А. Загнітко класифікує парцельовані конструкції, виокремлюючи:

- парцельовані частини – повні за структурою;
- неповні парцельовані конструкції, виражені однорідними членами речення;
- власне парцельовані конструкції, що становлять граматично залежні компоненти попереднього речення, проте оформлені інтонаційно як окремі речення з метою комунікативного навантаження [33, с. 307].

Унаслідок членування речення синтаксично залежні парцеляти (виділені частини) стають самостійними. Утім, така самостійність відносна, адже зміст парцелята, як правило, зрозумілий за умови, коли його розглядати в контексті базової структури – стрижневого речення, тієї частини, від якої відокремлюється парцелят. Напр.: *І вивели на ярмарок вола – Елітність роду на торгах являли. Орали довго ним, на кров шмагали. І не давали в ясла ні зела* (5, с. 41).

Явище парцеляції дає можливість авторові по-новому висловити своє ставлення до дійсності. Досягається ця мета своєрідністю синтаксичної будови речень. Існують різні способи парцелювання. Всі вони підпорядковані загальномовним закономірностям: речення може членуватися на частини не довільно, а лише в певних місцях і за певних умов.

Парцеляція може відбуватися на рівні простого й складного речення, на рівні головних членів речення та поширювачів. Напр.:

– парцеляція однорідних присудків: *Були у тебе дочки і сини. Ішла між ними доля і недоля. Були у тебе сівачі без поля І жнивварі без хліба восени* (5, с. 43);

– парцеляція головних членів односкладного речення: *Слабким Карпати заступають браму. Облиш тоді дорогу. Зупинись. Згадай: в оцій ущелині колись Оточений був Довбуш ворогами* (5, с. 63); *Німота. І сліпота. Пусте нейтральне поле* (5, с. 94).

Кількість і обсяг парцельованих речень впливає на стилістичне й ритмомелодичне оформлення мови. Синтаксичні структури в поезії В. Колодія об'єднуються в кілька однорідних парцельованих речень, виконуючи функцію нагнітання: *«Щасливий, хто на крутизні несхибний Зусиллям волі, думки і руки, Кого невдача будь – яка не спинить, Хто змолоду завчив урок гіркий. Бо що повчальніш: поклик із вершини чи сумнів за перейдені роки?..»* (5, с. 14).

Під впливом живого розмовного мовлення значно розширюється сфера дії парцеляції, вона є закономірним явищем поетичного мовлення.

2.5. Висновки до другого розділу

Зовнішня експресивність пов'язана зі свідомим використанням тих або тих синтаксичних конструкцій, які в умовах поетичного контексту здатні реалізувати емоційно-експресивну семантику, тобто підсилювати думку, актуалізувати певну інформацію, впливати на свідомість та поведінку адресата мовлення, слугувати засобом суб'єктивної модальності.

Синтаксичні експресеми створюють образно-змістовий та естетичний ефект поетичного тексту В. Колодія, реалізують його емоційну наснагу, репрезентують у ньому сферу прекрасного.

Серед синтаксичних експресем розглянуто питальні конструкції, які реалізують вторинну семантику, адже ці конструкції в поетичному тексті виконують вторинні функції, виражаючи емоційно-експресивне ствердження та заперечення. Йдеться про риторичні запитання, що їх В. Колодій використовує для узагальнення життєвого досвіду, для зосередження уваги на важливих питаннях людської сутності.

Питальні речення формують діалогічні моделі, що є атиповими для поезії, утім, у такий спосіб відображено динамічність поетичного дискурсу, його невимушеність та природність. як синтаксична експресема в поезії В. Колодія

Маркерами риторичного зверненого мовлення в поезії В. Колодія слугують звертання та вокативні комунікати, які активізують поетичне мовлення, увиразнюючи прямі апелятивні лінії – звертальні слова до конкретних та абстрактних адресатів, до наадресата – Бога.

Окличні конструкції відображають піднесену емоційність та урочистість поетичного мовлення, конотують семантику впевненості, ствердження, різкого заперечення. Крім знака оклику, у поетичному тексті В. Колодія вони марковані комбінованими розділовими знаками (!..; ?..).

З-поміж синтаксичних експресем, що увиразнюють висловлене, проаналізовано інверсію, яка впливає на перебіг саме експресивного висловлення; незакінчені конструкції, що реалізують світ людських емоцій (стурбованість, переживання, докір, іронію), слугують риторичним прийомом, засобом розмірковувань; повтори, парцельовані комунікати, що актуалізують той чи той компонент висловлення, підсилюючи його смислову значущість, сегментуючи з певною метою єдиний зміст на певні структурні компоненти (парцеляти).

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ

3.1. Функційно-стилістичний підхід у процесі викладання української мови в ЗЗСО

Процес навчання української мови в закладах загальної середньої освіти ґрунтується на різних підходах: дослідницькому, комунікативному, проблемно-пошуковому, системному, особистісному, компетентнісному, функційно-стилістичному, текстоцентричному, соціокультурному та багатьох інших. Кожен з них відображає певний аспект у вивченні української мови й визначає

використання тих або тих методів, форм, прийомів для кращого засвоєння матеріалу.

Лінгводидактична теорія оперує багатьма підходами, однак на сьогодні в науковій літературі не представлено їхньої чіткої класифікації. Утім, і Державний стандарт загальної середньої освіти, і Чинна програма з української мови побудовані на компетентнісному, діяльнісному, особистісно орієнтованому підходах, що визначають стратегічні орієнтири мовної освіти загалом.

На думку Г. Селевка, підхід відображає методологічну орієнтацію вчителя, що «спонукає до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності» [64, с. 335].

У лінгводидактиці підхід витлумачують як «перспективний погляд з певною навчально-виховною метою» [52, с. 17]; як методологічну категорію лінгводидактики, що «позначає складне багатовимірне явище, системну сукупність якого становлять принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання і яке характеризується концептуальністю, процесуальністю, системністю, керованістю й дієвістю» [57, с. 4].

Водночас сучасні технології навчання мови скеровані на практичне спрямування уроків з української мови, що, намак видається, надзвичайно важливо. Адже в такому разі формується не тільки високий фаховий рівень учня, а й мовна особистість, яка вільно спілкується, знає стилістичні особливості мови, уміє підкреслити її красу, увиразнити багатство. Така переорієнтація з граматикалізованого підходу до практичних застосувань мовних умінь та навичок стає зрозумілою та очевидною. Власне, тому й набуває актуальності в лінгводидактиці **функційно-стилістичний підхід**, який репрезентує сукупність принципів, методів, прийомів, скерованих на:

- практичне спрямування освітнього процесу;

- осмислене використання мовних засобів відповідно до стилів української мови;
- застосування різнорівневих мовних засобів в аспекті типів і жанрів мовлення;
- розрізнення стилістично нейтральних і емоційно забарвлених мовних одиниць;
- уміння виокремлювати стилістичні фігури;
- стилістичне редагування тексту чи речення;
- продукування власних текстів, висловлювань, зв'язного мовлення;
- інтерпретацію різножанрових текстів (прозових, поетичних, драматичних);
- використання мовних засобів відповідно до мовленнєвої ситуації.

Функційно-стилістичний підхід увиразнюють праці багатьох учених. Над виробленням його основних параметрів працюють українські лінгвісти (Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, Л. Мацько,) та лінгводидакти (В. Бадер, О. Біляєв, М. Вашуленко, Т. Донченко, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін.).

Як слушно зауважують М. Пентилюк та Т. Окуневич, при реалізації функціонально-стилістичного підходу «розкривається краса й багатство української мови та створюються умови для її засвоєння учнями і використання у своїй комунікативній діяльності» [60, с. 5].

На уроках рідної мови вчителі, дотримуючись програми, присутню увагу приділяють розвитку орфографічних, пунктуаційних умінь, проте все ж таки менше працюють в аспекті формування стилістичних умінь. Ці вміння на навички учні одержують на уроках розвитку зв'язного мовлення, акцентуючи на тих або тих стилістичних особливостях речення, словосполучення, застарілої лексики, неологізмів, синонімічного багатства мови. Така поменшена увага, на нашу думку, призводить до того, що деякі учні не знають особливостей основних стилів

української мови, не вміють визначити типи мовлення, не можуть правильно використовувати ті або ті мовні засоби залежно від стилю мови, ситуації мовлення, не вміють визначати за наявністю певних мовних засобів жанр твору тощо.

Нам імпонує думка І. Кучеренко, яка зауважує, що саме сьогодні «особливого значення набуває функціонально-стилістичний підхід, що є одним із провідних у процесі формування національно-мовної свідомості учнів, у розвитку вмінь володіти нормами усної та писемної форм літературної умови, доречно використовувати нейтральні і стилістично марковані мовні засоби в різноманітних комунікативних ситуаціях» [47].

На думку багатьох дослідників, функційно-стилістичний підхід спрямований на вивчення тексту як найбільшої мовної одиниці, що охоплює і визначає функційну роль інших одиниць мови. У тексті найяскравіше виявляється експресивний потенціал мовних одиниць, виразною стає їхня роль у вираженні індивідуально-авторського бачення світу. Саме на рівні тексту учні вчать моделювати зв'язне висловлювання, диференціювати стилі української мови (художній, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий стиль), визначати стилістичні фігури й порівнювати їх із стилістично нейтральною лексикою, виписувати з тексту синоніми, антоніми, омоніми.

Вивчення мовних засобів у контексті функційно-стилістичного підходу розкриває їхній функційний потенціал, увиразнює виражальні можливості мовних одиниць. Учні визначають сферу використання мовних одиниць з опертям на стиль, жанрову специфіку тексту, вчать підбирати синонімічні варіанти, трансформувати синтаксичні конструкції, конструювати текстові фрагменти з використанням стилістичних фігур, різнорівневих мовних засобів для репрезентації авторського «я».

М. Пентилюк наголошує, що особливість функційно-стилістичного підходу полягає в «навчанні не тільки відомостей про мову, а й у засвоєнні виражальних

можливостей мовних одиниць, особливостей їх функціонування» [59, с. 130]. Саме таке розуміння має превалювати в професійній діяльності вчителя на всіх уроках з рідної мови для учнів 5–11 класів і не лише на уроках зв'язного мовлення, що дасть змогу «усвідомити взаємозв'язок фонових знань із функціональними аспектами мови та мовлення, з'ясувати закономірності використання стилістичних ресурсів мови в різноманітних комунікативних актах, відпрацювати вміння доцільно використовувати мовні одиниці залежно від змісту висловлювання, мети ситуації та сфери спілкування, враховувати їхню національно-культурну семантику, особливості її вияву в соціально-мовленнєвих ситуаціях» [5, с. 108].

Водночас успішні шляхи реалізації функційно-стилістичного підходу залежать від учителя, який повинен доповнювати своїми матеріалами шкільні підручники, пропонувати свої прийоми кращого засвоєння стилістичних понять, створювати систему вправ, індивідуальних завдань, розробляти власні методики для того, аби навчити учнів:

- визначати стилі, типи та жанри мовлення,
- встановлювати експресивні засоби на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях,
- увиразнювати стилістичне багатство української мови;
- будувати, створювати і редагувати тексти різних стилів тощо.

Функційно-стилістичний підхід до вивчення української мови застосовують ще в початкових класах. Учні одержують елементарні знання про художнє, наукове та ділове мовлення, демонструють самостійно сконструйовані власні висловлювання.

Фундаментальних знань зі стилістики учні набувають у 5 – 9 класах. Хоча в чинній програмі відсутні теми, пов'язані зі стилістичними поняттями, однак їх вивчають у контексті вивчення тих або тих тем на аспектних уроках, на уроках зі зв'язного мовлення. Учні 5 класу, як це видно з підручника О. Глазової та Ю. Кузнецова, вивчають стилі мовлення (розмовний, науковий, художній,

офіційно-діловий, публіцистичний, церковний (конфесійний). Учитель пояснює їхню сферу застосування, основні види, чітко акцентує увагу на те, що кожен стиль має свої особливості: своєрідні слова й словосполучення, будову речень, репрезентуючи зразки. Наприклад, ведучи мову про художній стиль, учитель указує на його основні види: оповідання, повість, роман, п'єса, вірш.

Цікаво, що в 5 класі представлено важливу роль функційно-стилістичного підходу в контексті комунікативно-діяльнісного. Зокрема, йдеться про те, що учням чітко вибудовують алгоритм ситуації спілкування: звертають увагу – де спілкуємося (за неофіційних / офіційних обставин); хто адресат; яка мета спілкування (повідомлення, з'ясування, спонукання).

З опертям на стилістику використання тих або тих мовних засобів, з використанням питань учням демонструють основні типи мовлення: розповідь (що відбулося?), опис (який? яка? яке? які?), роздум (чому?); оцінка предмета або явища.

Зрозуміло, така робота має систематичний характер, адже ці знання повинні вдосконалюватися протягом навчання мови в ЗЗСО. Так, у 6 класі, зокрема в підручнику С. Єрмоленко та В. Сичової, звернуто увагу на групи слів за вживанням. Автори визначають стилістично забарвлену лексику, що її використовують у тих або тих стилях (професійні слова і терміни, діалектні слова, просторіччя, жаргонізми, офіційно-ділова лексика), акцентують на культу слововживання в ракурсі неправильно / правильно (моя автобіографія – автобіографія, стосунки між державами – відносини між державами, приймати участь – брати участь, у першу чергу – насамперед та ін.). Саме в аналізованому підручнику підібрану низку вправ у розділі «Зв'язна мова (мовлення)» для повторення мовних стилів, особливу увагу звернуто на художній стиль розповідного характеру з елементами опису природу, з елементами роздуму; письмовий докладний переказ художнього тексту з творчим завданням;

письмовий твір- роздум у художньому стилі про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень.

Про вивчення стилів і типів мовлення йдеться і в 9 класі. Так, у вступі автори підручника «Українська мова» О. Глазова, Ю. Кузнецов актуалізують знання учнів, пропонуючи їм попрацювати в групах та в парах, аби назвати відомі їм стилі, визначити стилі поданих уривків, акцентуючи на книжних стилях, представлених у письмовій формі, ретельно опрацьованих і побудованих за певними зразками. Актуальними в цьому аспекті будуть **інтерактивні методика**.

Зокрема, *мозковий штурм* – одна з форм інтерактивної діяльності, суть якої полягає в тому, що вчитель формує низку поставлених запитань, уточнювальних запитань, запитань-натяків, які підводять учня до правильних висловлень про те чи те стилістичне поняття. Пор.:

1. Що таке стилістична фігура?
2. Назвіть стилістичні фігури слова і фігури думки.
3. Чи різняться художні тропи і стилістичні фігури?
4. Чому питальне речення, що виражає емоційне ствердження чи заперечення, називають риторичне запитання?
5. А як ж це риторичні оклики? Це риторичні звертання?
6. Що таке порівняльний зворот? Навести приклад з поетичного тексту улюбленого письменника.
7. Як співвідносяться / не співвідносяться між собою епітети та узгоджені означення?
8. Які ознаки художнього стилю? Назвати спільні ознаки художнього та публіцистичного стилю.
9. У яких стилях використовують метафори? А що таке метафора?
10. Назвати стилістично нейтральні та стилістично забарвлені слова. Які ж це слова архаїзми? А історизми?

Для того, аби учні продемонстрували свою стилістичну вправність з використанням тих або тих синтаксичних експресем (антитези, градації, риторичних запитань, повторів), учитель може запропонувати інтерактивну гру **«Мистецтво красномовства»** для висвітлення таких тем: «Я і національна історія»; «Моя українська мова благословенна Богом».

Одним із інтерактивних прийомів, який може засвідчити стилістичну вправність учня, його вміння використовувати стилістичні фігури у самостійно побудованих текстах, є **«Незакінчене речення»**. Учитель формулює творче завдання, а учень повинен завершити речення, вибудовуючи чітку змістову лінію з використанням метафор, епітетів, порівнянь, як-от:

1. Продовжити поетичне висловлювання О. Різниченко **«Щоб на щитах у нас вічно ясніло: Діло і Слово, нам треба...»**

2. Стилiстичну фiгуру, **що створює лiнгвостилiстичний контраст i слугує засобом вираження експресiї, називають ...**

«Словесне багатоборство» – цікава інтерактивна гра, у процесі якої учні демонструють свій рівень володіння поетичним словом. Це робота в групах, що має змагальний характер. Кращі отримують вищий бал.

1. Продовжити вірш **«Як гул століть, як ...»** (М. Рильський)

2. Що символізує в поезії Б. Грінченка **сонце**: **«Не тоді нам у полі до бою ставать, як вже сонце і сяє, і гріє, і як співи пташині в повітрі летять, усміхаються дні золотії!»**

3. Що таке пряме і переносне значення? Прочитати поетичні рядки з вірші В. Симоненка **«Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє...»**. Виписати метафори з поданого тексту.

4. Запропонувати власне висловлювання з використанням конструкцій експресивного синтаксису, епітетів, метафор, порівнянь для висвітлення теми **«Україно! Ти для мене диво»**.

5. Станьте співавтором Віталія Колодія, доповнивши його вірш *«Ріка життя – крутіж і глибина. Плавба тепер непевна і хитна. Гей, веслярі, порада ва одна: не надто вже розхитуйте човна!»* власними розмірковуваннями.

Щоб ефективно проводити уроки з використанням функційно-стилістичного підходу, необхідно добирати яскравий дидактичний матеріал з текстів різних стилів, не тільки з художнього і публіцистичного, не лише з текстів письменників, що їх учні вивчають у школі. На нашу думку, для того, аби представити особливості художнього стилю, зокрема поезії, можна скористатися і творчістю Віталія Колодія. Опрацювання художнього стилю як мовного явища, безперечно, дуже тісно пов'язане зі знаннями з літератури.

Аналізуючи художні тексти В. Колодія, учні зміцнять свої знання і з літератури, і з української мови. Наприклад, на уроках мови можна запропонувати виписати стилістично забарвлені слова, пояснити їхню стилістичну роль. Надзвичайно важливо, аналізуючи мовний контекст, пригадати, що таке художні тропи, віршований розмір, особливості римування, жанрів, пригадати, що таке сонет та ін. Такі міжпредметні зв'язки можна представити на **бінарних уроках**, що вирізняються своєю ефективністю.

Безсумнівно, функційно-стилістичний підхід знайде свою успішну реалізацію в **позакласній роботі**, коли учні визначатимуть мовностилістичні засоби в художніх текстах, що їх вивчають за чинною програмою з української літератури. Водночас учитель має можливість представити не тільки літературний, а й мовний портрет письменника рідного краю, підкреслити особливості його мовостилію, показати стилістику використання загальноприйнятих та індивідуально-авторських, експресивно виражальних мовних засобів у його мовотворчості.

Отже, окреслені шляхи реалізації функційно-стилістичного підходу на уроках з української мови сприяють розширенню знань учнів про стилістичне

багатство української мови, про особливості функціонування стилістичних фігур у текстах художнього стилю, розвивають їхні вміння володіти усним і писемним мовленням, сповна реалізувати творчі здібності як учня, так і вчителя-словесника.

3.2. Стилiстичнi вправи та завдання в процесi навчання української мови в ЗЗСО

Для актуалiзацiї функцiйно-стилiстичного пiдходу в освiтнiй процес важливо пiдбрати низку стилiстичних вправ, що мають на метi сформувати вмiння та навики учнiв зi стилiстики, репрезентувати зв'язок стилiстичних понять з фонетикою, лексикологiєю, морфологiєю та синтаксисом, навчити учнiв писати власнi висловлювання й конструювати тексти, рiзнi за обсягом та вiдповiдно до ситуацiї спiлкування, визначати у рiзножанрових текстах стилiстичнi функцiї тих або тих синтаксичних конструкцiй (питальних, спонукальних, окличних), певних частин мови тощо.

Вiтчизнянi лiнгводидакти М. Пентилюк, I. Кучеренко виокремлюють низку стилiстичних вправ та пропонують шляхи їхньої реалiзацiї:

– **фонетико-стилiстичнi вправи:** «виразне читання текстiв рiзних стилiв, правильне наголошування слiв, iнтонування висловлювань, дотримання норм милозвучностi мови, добiр фонетичних варiантiв i створення з ними речень, редагування текстiв вiдповiдно до евфонiчностi їх звучання»;

– **лексико-стилiстичнi вправи:** «аналiз стилiстичних значень, вiдтiнкiв слiв; добiр правильного, адекватного синонiма вiдповiдно до ситуацiї мовлення; редагування текстiв з боку їх стилiстичного оформлення; стилiстичний експеримент; стилiстичнi завдання творчого характеру, аналiз й усунення лексико-стилiстичних помилок»;

– **граматико-стилiстичнi вправи:** «аналiз стилiстичних особливостей словотвору; доцiльне використання у текстi рiзних словотворчих засобiв, частин

мови, граматичних синонімів; виправлення стилістичних помилок граматичного характеру; конструювання речень і текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, відповідний вибір синтаксичної конструкції, синонімічні заміни різних синтаксичних одиниць, редагування речень щодо стилістичного оформлення, взаємозаміна синтаксичних конструкцій і встановлення їх стилістичної специфіки, зіставлення текстів різних стилів у зв'язку із синтаксичною стилістикою, стилістичний експеримент»;

– **стилістичні вправи:** «визначення функцій спілкування, мовленнєвої ситуації перед створенням висловлювань, аналіз текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, конструювання текстів відповідної стилістичної спрямованості з урахуванням ситуації спілкування, стилістичний етюд» [59; 47].

Варто зауважити, що названі вище стилістичні вправи деякі дослідники поділяють на три типи:

І. ТРЕНУВАЛЬНІ СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ, спрямовані на формування, поглиблення, розширення знань зі стилістики, на вміння студента визначати стилістичні функції тих або тих слів, синтаксичних конструкцій у тексті, диференціювати стилістично нейтральні та стилістично забарвлені слова, розрізняти конструкції експресивного синтаксису та загальноприйняті синтаксичні одиниці.

Вправа 1. У поданих реченнях схарактеризувати слова за їхньою здатністю вступати в синонімічні та антонімічні зв'язки, мати омоніми. Визначити стилістичну роль синонімів та антонімів у поезії.

1. Роздум цей, скорботний і німий, Моя печаль пливе печально й тихо. Не гомонить... А тут хоч вовком вий, – Бо скільки кривд, бо скільки всюди лиха!.. 2. Гряде теплінь... Ну гейби весняна. Але чому ж непевність і тривога Усе єство обмовлять, що незмога?.. І так в сум'ятті день цей промина... 3. Така безгрішна і сумна блакить, Що в ній душа несподівимо тоне... Стою, пониклий, при святій

Мадонні, – Вона мене осудить чи простить?.. 4. Пече мене відчайсно і болить одне питання, що немов ячить. Чи справжніми були – от в чому суть – Мої ікони і мої поклони. 5. В цих складнощах мудрішаєм хіба? Що хтось один знайде, загубить те юрба (З творів В. Колодія).

Вправа 2. Підкреслити в поданих реченнях слова, що виражають контрастні відношення, позначають протилежні за значенням поняття. Як називають такі слова? З'ясувати особливості загальномовних та контекстуальних антонімів.

1. «Стою сьогодні між пожовклих трав і згадую, як ти отут сказала, Що хлопчика-сусіда покохала. Тоді ще я нещирості – не знав; Солодкою була сльоза печалі» (В. Колодій). 2. Так задихає осінню за криницею у дворі: Зверху – солодким димом, знизу – зіпрілим листям (Б. Бунчук). 3. Одне крило – моя любов, на другому – моя ненависть (М. Сингаївський). 4. Там спліталися ночі і дні, (Ми зухвалі були прекрасно!) І здавалось тобі й мені: В нас заходило сонце красне (Т. Севернюк). 5. Від першоцвіту – до листопаду, від синьозору – до сніжних зим, в житті і в пісні шукав я ладу, був світ зі мною і я був з ним (М. Сингаївський).

Вправа 3. На поданих прикладах простежити функціонування активної та пасивної лексики. З'ясувати, яку стилістичну роль виконують архаїзми, історизми, неологізми в поетичному тексті.

1. Отамки на горі стоїть державний дім. Заможні владарі живуть розкішно в нім (В. Колодій). 2. О, скільки їх на тім'ячку народу! Той хитроців єлей на серце лле, а той петельку біля шиє в'є (В. Колодій). 3. Все упованіє моє на Тебе, мій пресвітлий раю, на милосердіє Твоє, Все упованіє моє, Пренепорочная, Благая! (Т. Шевченко). 4. У смутен час, і в радості годину, І в день, коли незгодиться мені, До вас, Карпати, я іду з долини (В. Колодій). 5. Вінок сонетів – давнішня мета. Пізнати бран залізного канону! (В. Колодій). 6. Ранок. Йдуть дощі полинні.

Неоглядно, безбережно. З краю в край по Україні плаче наша незалежність (В. Колодій).

Вправа 4. *Визначити вплив інтонації на словопорядок у питальних реченнях, на емоційність окличних конструкцій, на незавершеність обірваних комунікатів.*

1. Ходив Спаситель босими ногами поміж убогих у вбранні убогим... Тепер від золота аж меркне в Божім храмі. Чи в душах повітлішало від того? (В. Колодій). 2. Мабуть, і тут хтось привілеї має? О святосте, коли ж ти всіх осяєш? (В. Колодій). 3. Святочні дзвони. Гомін між людьми... Приводить хтось он там когось до тями... А що у кожному?... Править що думками? (В. Колодій). 4. Так шпарко квапишся в кудись. Але куди? Спочатку – подивись. Простеньку науку цю колись заповідали мудреці. А хто навчивсь? Згадайте, хто навчивсь?.. (В. Колодій). 5. У світі є лише одна-єдина і дивина, і новина: це – ти, Людино! (В. Колодій). 6. І все довкіл – святочне, українне, простелене в наш будень крізь роки – не всіє засвіт мовлено: «Не згине! Ми – є. З правіку ми. І – на віки! (В. Колодій).

Вправа 5. *Проаналізувати речення в аспекті їхньої двоскладності / односкладності. Установити значення (пряме чи переносне) виділених слів. Указати типи переносних значень.*

1. Десяток літ між нами **перебіг** – Маленька гілка визріла у кронах... Ой-ой!.. А в мене від **шляхів-доріг** Холодний сніг **посіявся** на скронях (В. Колодій). 2. Осінній **холодок** над спраглою землею **шатро** гаптоване широко розп'яв (М. Рильський). 3. Чорніє небо **смарадове** і **в'яне** всесвіту краса (Олександр Олесь). 4. Навік **притулилась** терпкою сльозою тривога моя до **шоки** України (М. Левицький). 5. **Дощує** тихо піднебесний дощ... (В. Колодій). 6. В пердчутті

жахливому людиська один, мов грушу, іншого трясє і кривцю з жил один в одного ссе (В. Колодій).

II. СПЕЦІАЛЬНІ СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ спроектовані на визначення специфіки конкретних стилістичних тем: стилістики використання певних синтаксичних конструкцій, стилістичних фігур, мовостилю письменника.

Вправа 1. *У поданих реченнях підкреслити антоніми. Розкрити їхній стилістичний потенціал. У чому особливість антитези як стилістичної фігури. Подумайте, як співвідноситься мовне явище антонімії з антитезою і як розумієте твердження О. Тараненка про те, що суть антитези полягає «в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій через поєднання їхніх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображувального ефекту (увиразнення протилежності, акцентування несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи тих понять)»?*

1. Ми творим на пекельних землях рай, а ви на райських землях – пекло (В. Колодій). 2. Одному – волі безмір, іншим – шлеї. Одні вдоволені і клаптиком землі, а іншим – і державі замалі... От і щодня приходить новина – Рахунки... Пограбовиська... Війна... (В. Колодій). 3. Крізь таїну уява йде – шукати правди й суті. Іде до світла і людей, а входить ... глибше в сутінь (В. Колодій). 4. Ця революція проникла в доли всім. А втім, що ж залишилося «і мертвим, і живим»?.. (В. Колодій). 5. Верхи, багатії, поводитирі, пройдисвіти і різні пустограї. Чим більше веселяться нагорі, – тим нас частіш до траурів схиляють (В. Колодій)

Вправа 2. Проаналізувати речення в аспекті їхньої двоскладності / односкладності. Установити значення (пряме чи переносне) виділених слів. Указати типи переносних значень.

1. Десяток літ між нами **перебіг** – Маленька гілка визріла у кронах... Ой-ой!.. А в мене від **шляхів-доріг** Холодний сніг **посіявся** на скронях (В. Колодій). 2. Поглянь: до сонця тягнуться **гілки**. Плоди щедріше родять з того краю. Але в народнім стані навпаки – де найгустіша темінь **залягає**, там **зріє** цвіт і світло вибухає (В. Колодій). 3. Осінній **холодок** над спраглою землею **шатро** гаптоване широко розіп'яв (М. Рильський). 4. Чорніє небо **смарагдове** і **в'яне** всесвіту краса (Олександр Олесь). 5. Навік **притулилась** терпкою сльозою тривога моя до **щоки** України (М. Левицький). 6. Все **береться** порохом і тліном – істина і давня, і проста. Осідає за життєвим плином бруду й пилу **пелена** густа (В. Колодій).

Вправа 3. Визначити комунікативно-прагматичні функції незакінчених конструкцій як синтаксичних експресем. З'ясувати їхні експресивні функції в поезії. Зі «Словника лінгвістичних термінів» та «Риторичного словника» виписати визначення апосіопези.

1.Переживете. Усіх переживете. Ще й складете на вірність екзамен, якщо у бронезилетах приходите у ... парламент (В. Колодій). 2. Скорботний образ матері... Єдина, молитвенна, як Божий Дух святий, обкрадена, згорьована, полинна, Уставши на калинові мости, прощається з Україною Україна, розводячи нам руки на хрести (В. Колодій). 3. І ми йдемо... Не стеляться мости (В. Колодій). 4. ... Ми знаємо, Куди і хто заводив (В. Колодій). 5. Навала чорна... Звідусіль – навала... (В. Колодій). 6. Сумління і чеснот не вивільняй – бо край ось там попереду...(В. Колодій). 7. «А завтра що?» – питає нас сльозинка на дитячих віях... (В. Колодій). 8. Два явища однако незбагненні: з одного боку русоїдоти й на противагу – шизопатріоти (В. Колодій).

Вправа 4. З поданих поетичних уривків визначити стилістичні фігури: 1) повтор; 2) парцеляцію; 3) антитезу; 4) плеоназм; 5) анафору; 6) риторичне запитання; 6) період; 7) апосіопезу; 8) називний теми; 9) еліпсису; 10) оклику.

У зошиті записати визначення цих літературознавчих термінів за працею «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» (2001).

1. У череді подій ідуть літа – То з променем, то з часом зі сльозою до суду поверта (В. Колодій). 2. Щасливий жалю не знає. Щасливий – до горя сліпий. Та все ж він іде по краю. А, врешті, кінець який?.. (В. Колодій). 3. Буденним досвідом чорніє Мій непорочно-білий сніг... Ну, як ти в цій земній стихії Небесний дар не оберіг? (В. Колодій). 4. У синьому морі я висіяв сни, У синьому морі на синьому глеї Я висіяв сни із твоєї весни, У синьому морі з весни із твоєї (М. Вінграновський). 5. Це ж ти мені ні слова, ні слова не промовив там, у батька, а вже моя душа була твоєю! (Леся Українка). 6. Я іду по прикордонній смузі, Де окопна тиша навкруги... Знаю: ще мене прикриють друзі, Знаю: вже ціляють вороги... (В. Колодій). 7. [Кассандра:] Як можеш ти мене бажать за жінку? (Леся Українка). 8. Не лицемірити, не чванитись пихато, не дурачкам пускати в очі дим, не з мудрим виглядом зазубрені цитати вигукувати голосом худим, – Я не цього бажаю, не папуга, щоб віддаватись цьому ремеслу. Я хочу правді бути вічним другом і ворогом одвічним злу (В. Симоненко). 9. Майдани революцій... Збурень вир... Це течія, що береги зриває (В. Колодій). 10. Крізь дні й літа над усе – сумління чистота (В. Колодій). 11. У спілкуваннях – різні повороти. Хто – всупереч тобі, хто – за (В. Колодій). 12.

Вправа 5. Визначити стилістичний потенціал питальних речень у поетичному тексті. Установити питальні речення у вираженні своїх вторинних, експресивно виражальних функцій. Установити роль контексту, мовленнєвої ситуації та звертань у вираженні власне-питальних і невластивих питальних функцій категорій питальності.

1. Загадка вам, людове, нелегка: це що в нас за інстанція така – базік, нікчем, пройдисвітів там тьма. Та жодного пророка знов нема? (В. Колодій). 2. В цих складнощах мудрішаєм хіба? (В. Колодій). 3. А ви – втаїлись чи йдете прямцем? В

які строї маскуєте лице? Де зараз ви, кати мого народу?.. (В. Колодій). 4. – А скільки тобі років? (В. Козаченко). 5. Замкнутися в собі? Сплакнуги, може, віршем? (Л. Крупа). 6. – Знаєш, Мотре, що? – сказав нараз Чуйкевич. – Як бачу, є дещо спільного між нами? (Б.Лепкий). 6. Розкажи, тополе, не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх? (В. Симоненко).

Вправа 6. Схарактеризувати риторичні запитання як конструкції експресивного синтаксису. У реченнях визначити предикативні центри. Перетворити риторичні конструкції в синонімічні їм розповідні речення. Чи завжди виходить така заміна. Порівняти реалізацію експресивності в утворених синтаксичних конструкціях і риторичних запитаннях.

1. Невже в минулому так виснажився розум, що вбогі рештки зостаються нам?.. (В. Колодій). 2. А що ж майбутнє? Вдарить і по нас, – чим більше б'єм, тим дужче будем биті (В. Колодій). 3. Довженко мовив ще в двадцятім віці, – слова його чи варто забувати? (В. Колодій). 4. Це так сьогодні чи завжди: по праведнім борінні, де мали б пожинаць плоди, – визбирають каміння? (В. Колодій). 5. Невже це правда: Бог дає оселю, а дідько нам сусіда підселя? (В. Колодій). 6. Коли відходять світочі все далі й далі, ми думаєм в тривозі і печалі: Що ж між людьми зосталось: Невже побільшало на малість? (В. Колодій).

III. СУПРОВІДНІ СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ, що доповнюють одержані знання учнів важливою інформацією. Такі вправи передбачені в аспекті використання **спонукально-пошукового методу роботи**, спрямованого на активну мисленнєву діяльність учнів. Учитель спонукає учнів до самостійного спостереження за функційними особливостями мовних одиниць у тих або тих текстах, до індивідуального вибору мовних засобів у конструюванні текстів, написанні творчих робіт, до самостійного спостереження за мовотворчістю письменника.

Вправа 1. *Написати творчу роботу на тему «Ти За і Проти, радісне й сумне, любов і гнів, і каяття, й провини. Ти Я і Всі, небесне і земне, Горизонталь і Вертикаль – Людино!» (Н. Царук), використовуючи антоніми, що виражають: атрибутивні характеристики, просторові відношення, темпоральність, контрастні характеристики людських почуттів і взаємин.*

Вправа 2. *З мовотворчості В. Колодія виписати антонімічні пари на зразок «Все обертається стократ, Комуś – меди, комуś – отруту... Чи спожие колись цикуту Вже в нас народжений Сократ?..». Визначити їхню частиномовну належність.*

Вправа 3. *Установити тему кожного уривка, визначити, який уривок узято з наукового стилю, а який – з художнього? Наведіть основні ознаки вказаних стилів.*

А. Кризь сито досвіду просіємо набуте,
Що ж врешті-решт зостанеться на нім?
Пригляньмося пильніш, аби збагнути
Те, що насправді не було дрібним (В. Колодій).

Б. Збірка «Ріка, в яку ми входимо» ніби світловим променем пронизує глибоку естетико-філософську наповненість творчості Віталія Колодія. Вірші, епічні та драматичні поеми, повісті й оповідання, що увійшли до двох десятків його книжок, споріднені єдиним спільним началом – зосередженою, стривоженою роздумливістю над перебігом людського життя та факторами, які спричиняють почуття і вчинки (П. Скунець).

Творче завдання 1. *Провести стилістичний експеримент «У творчій лабораторії Віталія Колодія», репрезентувавши життєво-творчий шлях письменника; назвати його основні збірки; написати на основі самостійних спостережень та аналізу творчий проєкт «Експресивність письменницького мовостилю»; у поетичних текстах на місці використаних автором слів підібрати синонімічні слова, зіставивши сконструйовані тексти; визначити шляхом підбору текстових фрагментів частотність тих або тих синтаксичних експресем як ідіолектних маркерів мовостилю письменника.*

А. Віталія Колодій як письменник. Підготуйте цікаві факти про життя Віталія Колодія. Які знаєте його поетичні збірки? Зачитайте улюбленого вірша. Чи трапляються в ньому якісь стилістичні фігури? Назвіть їх.

Б. Виконайте стилістичний аналіз поданого тексту.

*Можливо приховати все своє,
Всі помисли й чуття, і горе, й радість.
Але ніщо нас так не видає,
Як заздрість (В. Колодій).*

Творче завдання 2. Записати поданий вірш В. Колодія в зошит, пояснити розділові знаки, визначити головну думку тексту. Попрацюйте в групах, розподіливши ролі:

- письменники: напишіть продовження вірша, відповівши на питання: Чому ж прощається «з Вкраїною Вкраїна»?
- художники: осмисліть прочитане й намалюйте картину вашого враження;
- історики: підготуйте доповідь про трагічні сторінки в історії України.

*Скорботний образ матері... Єдина,
Молитвенна, як Божий Дух святий,
Обкрадена, згорьована, полинна,
Уставши на калинові мости,
Прощається з Вкраїною Вкраїна,
Розводячи нам руки на хрести (В. Колодій).*

Отже, стилістичні вправи належать до особливого виду завдань, що їх виконують учні в процесі засвоєння української мови в закладах загальної середньої освіти. Саме такі вправи дають змогу глибше збагнути красу рідного слова, пізнати мовостиль письменника.

3.3. Висновки до третього розділу

У процесі вивчення української мови вирізняється функційно-стилістичний підхід, спрямований на вивчення й поглиблення відомостей зі стилістики, на вдосконалення вмінь та навичок учнів створювати тексти відповідно до стилю та ситуації мовлення, перевіряти й редагувати прочитане чи написане. Важливою є скерованість цього підходу на вивчення стилістичного потенціалу різнорівневих

мовних засобів у різножанрових текстах, на вміння учнів підбирати синонімічні відповідники до тих або тих слів, створювати антонімічні пари, визначати стилістично нейтральні та стилістично забарвлену лексику, загальноприйнятні та експресивно виражальні синтаксичні конструкції, стилістичні фігури.

Основне лінгводидактичне спрямування функційно-стилістичного підходу зосереджене на поглибленому вивченні стилістичних понять, формуванні стилістичних умінь, активній практиці генерації власних висловлювань, системному вивченню мовостилю письменника.

Запропонована система стилістичних вправ відображає основні стилістичні особливості української мови та міжпредметні зв'язки з літературою. Такі вправи побудовані на принципах змістовності тексту, на відповідності змісту вправ матеріалу чинної програми, на диференційованому підході до учня, перспективності та складності завдань.

З опертям на мовотворчість Віталія Колодія та мету уроку виокремлено три типи стилістичних вправ: тренувальні стилістичні вправи, супровідні стилістичні вправи, спеціальні стилістичні вправи. Їхнє виконання сприятиме кращому засвоєнню стилістичних норм української мови, вихованню духовності й високих моральних цінностей учнів, вироблятиме навички стилістично грамотного письма й усного мовлення,

ВИСНОВКИ

Експресивність як лінгвістична категорія, що слугує важливим чинником впливу на адресата мовлення і підсилює емоційність висловленого, має різні засоби свого вираження. Кожен з мовних рівнів (фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний) здатен репрезентувати цю категорію в тих або тих стилях і жанрах мовлення. Утім, саме синтаксичний рівень виявляє реалізацію авторських намірів у художньому тексті. Письменник свідомо підбирає певні конструкції синтаксису, аби привернути увагу читача, зосередити його думку на важливій проблемі, спонукати до дій та вчинків, виховувати любов до українського слова.

У мові наявна чітка система стилістичних засобів. З-поміж синтаксичних експресем представлено, з одного боку, стилістичні фігури – усталені мовні звороти, що створюють піднесеність усного та писемного мовлення, а з іншого – конструкції експресивного синтаксису (питальні та спонукальні конструкції, незавершені та повторювальні комунікати), які можуть реалізувати експресивність лише в певному тексті, з урахуванням мовленнєвої ситуації та авторських інтенцій, водночас відповідаючи чітким критеріям стилістичної фігури (риторичні запитання, парцельовані конструкції, незакінчені висловлення, еліпсис, градація тощо). Сплановане використання таких експресивних конструкцій у тексті впливає на формування високого стилю мовлення, його образності та афористичності.

Конструкції експресивного синтаксису формують мовостиль письменника, маркують його почерк, увиразнюють індивідуально-авторську манеру письма. На основі ідіолектних синтаксичних експресем сформовано і мовостиль Віталія Колодія. Зокрема, експресивність поетичного тексту В. Колодія репрезентує:

– *внутрішня реченнєва експресивність*, що її формують конкретні мовні елементи в структурі речення (метафори, епітети, старослов'янізми, архаїзми, історизми), що репрезентують метафоричні узагальнення, виявляють історичну

добу, створюють художню образність та урочисто-піднесене тло поетичної комунікації;

– *зовнішня реченнєва експресивність*, що її реалізують синтаксичні конструкції – маркери емоційності та оцінності мовлення, засоби комунікативного спрямування з високим ступенем експресії (риторичні запитання, парцельовані конструкції, риторичні оклики, зветання, повтори, інверсії тощо). висловлення як комунікативно зорієнтована конструкція.

У мовостилі В. Колодія синтаксичними експресемами слугують **питальні речення**, що реалізують авторське мовомислення; містять завжди адресоване висловлення, передають як власне-питальну семантику, адже сигналізують про питальну ситуацію, так і виражають експресивність поетичного мовлення, актуалізуючи семантику ствердження, заперечення, маркують емоційність мовця, його оцінне ставлення до повідомлюваного.

Висока експресивність детермінує функціювання **риторичних запитань**, що, попри формальну структуру питального речення, реалізують у контексті мовостилю В. Колодія емоційно-оцінне ствердження та заперечення, слугують засобом актуалізації важливих думок автора та впливу на адресата мовлення.

Посутнім маркером експресивності поетичного тексту слугують **риторичні звертальні компоненти**, які становлять дві групи: а) риторичні звертання; б) риторичні вокативні комунікати. У поезії В. Колодія вони містять прямі апелятивні лінії-звертання до живих та неживих предметів, до конкретних і абстрактних понять, до України, до Бога, що формує образність синтаксичної конструкції, її афористичність та емоційність.

До засобів реалізації емоційно-почуттєвого стану мовця належать **окличні конструкції**, що засвідчують високу напругу поетичного мовлення, актуалізують увагу читача, впливають на нього. Треба зазначити, що дуже часто в поезії В. Колодія окличність супроводжує інтонація незавершеності (!..). У такому разі вказаний розділовий знак маркує емоційний стан мовця, його стривоженість,

збентеження, налаштовує на діалог з автором та світом, конотує семантику впевненості, ствердження, різкого заперечення.

Авторська інтенція – представити естетичність та метафорично-образне бачення світу, показати стилістичне багатство української мови – зреалізована в низці конструкцій експресивного синтаксису, що увиразнюють, посилюють ту або ту частину висловленого, супроводжуються змінами нормативної позиції членів речення (інверсія, незавершеність, парцеляція тощо). Зокрема, поетична **інверсія** розставляє логічні акценти в різних за комунікативним спрямуванням реченнях, актуалізує, маркує той компонент речення, що потребує осмислення, створює експресивний тип висловлення. **Незакінчені конструкції** слугують риторичним прийомом, засобом розмірковувань; вони реалізують світ людських емоцій (стурбованість, переживання, докір, іронію). **Повтори** підвищують експресивну наголошеність кожного елемента висловлювання, підсилюють напруженість думки, підвищують інформативність вислову. Така форма побудови синтаксичних конструкцій допомагає глибше осягнути зміст думки, дає можливість читачеві краще зрозуміти авторську оцінку висловлюваного. **Парцельовані комунікати** актуалізують той чи той компонент висловлення, допомагають читачеві осягнути зміст повідомлюваного, сегментують єдиний зміст на окремі структурні компоненти з метою впливу на адресата мовлення.

Конструкції експресивного синтаксису вивчають на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Для їхнього кращого аналізу, для розширення фахових компетенцій учителя, для поглиблення знань учнів в практиці викладання стилістики української мови введено **функціонально-стилістичний підхід**. Це один із провідних підходів, спрямований, по-перше, на формування національно-мовної свідомості учнів, а по-друге, на практичне використання мовних засобів відповідно до стилів української мови; на можливості застосування різнорівневих мовних засобів в аспекті типів і жанрів мовлення; на розрізнення стилістично нейтральних і емоційно забарвлених

мовних одиниць; на виокремлення стилістичних фігур; на стилістичне редагування тексту чи речення; продукування власних текстів, висловлювань, зв'язного мовлення; інтерпретацію різножанрових текстів (прозових, поетичних, драматичних); використання мовних засобів відповідно до мовленнєвої ситуації.

До успішних шляхів реалізації функційно-стилістичного підходу в мовній практиці належать **інтерактивно-ігрові методики** (Мозковий штурм, «Незакінчене речення»; «Мистецтво красномовства»; «Словесне багатоборство»), що індивідуалізують освітній процес, розвивають лінгвокреативність, уяву, асоціативне мислення, здатність розуміти закономірності стилістичний явищ, динамізують творчий пошук. Саме ця методика в ракурсі класно-урочної системи підвищує ефективність освітнього процесу, забезпечує позитивну мотивацію знань, активне формування інтелектуальних та емоційно-вольових сфер учнів.

У ракурсі реалізації функційно-стилістичного підходу вирізняють **бінарні уроки**, побудовані на тісних міжпредметних зв'язках. Вони дають змогу глибше проникнути в суть аналізованої проблеми, підвищити зацікавленість учнів до предмета, загалом синтезованого сприйняття української мови та літератури; яскравого та цілісного враження про Віталія Колодія як письменника, як неперевершеного майстра українського слова, мовостиль якого вирізняється з-поміж інших авторів своєю експресивністю, образністю та афористичністю.

Функційно-стилістичний підхід знайде свою успішну реалізацію в **позакласній роботі** – у творчо-пошуковій діяльності, на гуртках, у процесі вивчення літератури рідного краю, коли учні визначатимуть мовностилістичні засоби в художніх текстах для того, аби створити літературно-мовний портрет письменника, проаналізувати ті стилістичні мовні засоби, що властиві його письменницькому мовостилію.

Важливими в процесі реалізації функційно-стилістичного підходу навчання мови є різні вправи:

- **тренувальні стилістичні вправи**, що спрямовані на формування та поглиблення, розширення та вдосконалення знань зі стилістики, на вміння студента визначати стилістичні функції мовних засобів у реченні / тексті, диференціювати стилістично нейтральні та стилістично забарвлені слова, розрізняти конструкції експресивного синтаксису та загальноприйняті синтаксичні одиниці;
- **спеціальні стилістичні вправи**, які спроектовані на визначення специфіки конкретних стилістичних понять і тем, на визначення стилістики використання певних синтаксичних конструкцій і стилістичних фігур у мовостилі письменника;
- **супровідні стилістичні вправи**, передбачені в аспекті використання спонукально-пошукового методу роботи, спрямованого на активну мисленнєву діяльність учнів, формування власних висловлювань, написання творчих робіт, переказів, на самостійне спостереження за функційними особливостями мовних одиниць у тих або тих текстах.

Шляхи реалізації функційно-стилістичного підходу на уроках з української мови сприяють індивідуалізації освітнього процесу, поглибленню знань учнів про стилістичне багатство української мови, про особливості функціонування стилістичних фігур у текстах художнього стилю, розвивають їхні вміння володіти усним і писемним мовленням. Мовотворчість Віталія Колодія в цьому ракурсі слугує благодатним матеріалом, який дає змогу відчувати красу рідного слова, його багату стилістику, бо поезія невмируща й завжди актуальна. Як цілком справедливо зауважує письменник: «Крізь тлін суєтного всього встає святий поезії вогонь – і тьма його так само не здолала».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акимова Г. Н. Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке. *Вопросы языкознания*. 1981. № 6. С. 109–120.
2. Антофійчук А. М. Антропоцентричний підхід до вивчення епістолярного дискурсу. Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій. Ніні Василівні Гуйванюк : колективна монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2019. С. 321–346.
3. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 40. № 4. 1981. С. 356–367.
4. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів: Світ, 2003. 431 с.
5. Бадер В. Теоретичні засади побудови електронного підручника з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип.3. С. 105–110.
6. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М. : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
7. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2001. С. 406–415.
8. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К. : «Академія», 2004. 344 с.
9. Безкровна І. О. Поетичний текст як комунікативний акт: типи адресатів. *Мовознавство*. 1998. № 4–5. С. 67–72.

- 10.Береговская Э. М. Лингвистическая природа хиазма. *Синтаксическая структура простого предложения*. Смоленск : СГПИ им. К. Маркса, 1979. С. 42 – 48.
- 11.Бойко Н. Експресивна лексика як засіб увиразнення контекстів та віт ідіостилю письменника. Література та культура Полісся. Ніжин : Вид-во Ніжинського ун-ту, 2005. Вип.30. С.7–12.
- 12.Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов. Вибрані праці : у 5 т. Т. 1: Загальне мовознавство. Київ : Наукова думка, 1975. С. 321–470.
- 13.Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
- 14.Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. Наукові записки : *Філологічні науки*. 2008. Вип. 80. С. 171–178.
- 15.Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
- 16.Гнатюк І. С. Афоризм. *Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Укр. енцикл., 2000. С. 38.*
- 17.Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Рідна мова: підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К. : «Зодіак-ЕКО», 2010. 288 с.
- 18.Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Українська мова: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. 224 с.
- 19.Григорьев В. П. Грамматика идиостиля: В. Хлебников. М. : Наука, 1983. 223 с.
- 20.Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. *Актуальні проблеми синтаксису: матеріали міжнародної наукової конференції*. Чернівці: Рута, 2006. С. 267 – 275.

- 21.Гуйванюк Н. В. Лексичні й синтаксичні експресеми як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 90–96.
- 22.Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
- 23.Гуйванюк Н. В., Агафонова А. М., Шабат-Савка С. Т. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень: навчально-методичний посібник. Чернівці : Рута, 2007. 100 с.
- 24.Гуйванюк Н. В., Шабат С. Т. Питальні речення в сучасній українській мові: навчально-методичний посібник. Чернівці : Рута, 2000. 66 с.
- 25.Дудик П.С. Обірвані або незакінчені речення. *Українська мова в школі*. 1955. № 4. С.11– 14.
- 26.Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. К.: Наукова думка, 1973. 289 с.
- 27.Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. М. : Изд-во Московского университета, 1961. 519 с.
- 28.Єрмоленко С. Я. Експресивність. *Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Укр. енцикл., 2000. С. 156–157.*
- 29.Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. К. : Довіра, 1999. 431 с.
- 30.Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К. : Наукова думка, 1982. 212 с.
- 31.Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова: підручник для 6 класу. К. : Грамота, 2006. 296 с.

32. Жайворонок В. В. Парцеляція. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Укр. енцикл., 2000. С. 426.
33. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
34. Зоріна Ю. В. Називний теми і називний уявлення в контексті сегментованих конструкцій поетичного і публіцистичного текстів: монографія. Вінниця, 2021. 212 с.
35. Іванюк Б. Сонет. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 537–538.
36. Іванюк Б. Стиль. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 548– 550.
37. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. 368 с.
38. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2001. 20 с.
39. Клімкіна О. І. Семантико-прагматичні аспекти сприйняття тексту (на матеріалі російських текстів малого обсягу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». К., 1998. 20 с.
40. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. М. : Наука, 1986. 206 с.
41. Кондратенко Н. В. Актуалізована пунктуація в постмодерністському тексті. *Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник*. 2010. Вип. 40/1. С. 145–149.
42. Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2001. 16 с.

43. Кононенко В. І. Трансформації художнього мовостилію: поетичні тексти. Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2012. Вип. 26–27. С. 149–154.
44. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття. Київ, 1993. 232 с.
45. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 1999. 288 с.
46. Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна мова, 1997. 342 с.
47. Кучеренко І. А. Реалізація функціонально-стилістичного підходу на уроках української мови в основній школі. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* Т. 1 № 60 (2011). URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3680>.
48. Лазарук М. Прекрасна жінка в строгому убранні. *Молодий буковинець*. 24 грудня, 2002. № 155.
49. Лазебник Ю. С. Символіка поетичного тексту. *Мовознавство*. 1989. № 6. С.40–44.
50. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
51. Лучук І. В. Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики : монографія. Львів ; Київ, 2012. 444 с.
52. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія. Умань, 2012. 449 с.
53. Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови. Київ, 1992. 77 с.
54. Марич С.М. Структурні і смислові особливості парцельованих речень. *Українське мовознавство*. Вип. 15. К. : Вища школа, 1988. С.75–78.
55. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підручник / за ред. Л. І. Мацько. К. : Вища школа, 2003. 462 с.
56. Навчук Г. В., Шинкарук В. Д. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень: монографія. Тернопіль : «Астон», 2007. 200 с.

- 57.Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2 – 7.
- 58.Пац Л. І. Способи текстової організації: парцеляція, приєднування, сегментація. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 105–112.
- 59.Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: Збірник статей. К. : Ленвіт, 2001. 256 с.
- 60.Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Х. : Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
- 61.Плющ Н. П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. *Українська мова та література в школі*. 1981. № 1. С. 68–71.
- 62.Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. М. : Учпедгиз, 1958. Т. 1 – 2. 536 с.
- 63.Приходько Г. І. Взаємозв'язок оцінки, емоційності, експресивності та модальності. *Вісник Черкаського університету. Філологічні науки*. Вип. 78. Черкаси, 2005. С. 134 –141.
- 64.Селевко Г. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. М.: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. 816 с.
- 65.Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
- 66.Сидоренко Т. К. Індивідуальний стиль письменника. *Українська мова і література в школі*. 1969. №2. С.6– 12.
- 67.Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
- 68.Скунць П. Віталій Колодій. *Колодій В. Ріка, в яку ми входимо*. Чернівці : Букрек, 2007. 100 с.

- 69.Соловей Е. С. Поезія пізнання : Філософська лірика в сучасній літературі. К. : Дніпро, 1991. 271 с.
- 70.Сухар Т. Лексичний повтор як експресивний прийом синтаксису. *Мандрівець*. 2003. №5. С.28– 30.
- 71.Сюта Г. М. Художній стиль (мова поезії). Українська лінгвістика ХХ – поч. ХХІ ст. Система понять і бібліографічні джерела. Київ, 2007. 368 с.
- 72.Таран Т. В. Принципи поцінування емоційно-експресивного синтаксису української барокової проповіді. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 3–8.
- 73.Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня й сьогочасна. *Слово і час*. 2001. № 5. С.29– 36.
- 74.Топоров В. Н. Фигуры речи. *Языкознание*. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 542–543.
- 75.Франко І. Із секретів поетичної творчості. К. : Рад. письменник, 1969. 189 с.
- 76.Чабаненко В.А. Мовні контрасти і мовна експресія. *Мовознавство*. 1979. № 2. С. 44–49.
- 77.Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. К.: «Вища школа», 1984. 168 с.
- 78.Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. К. : Рад. шк., 1962. 386 с.
- 79.Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
- 80.Шабат-Савка С. Т. Комунікативна інтенція автора поетичного тексту. *Лінгвалізація світу: Теоретичний та методичний аспекти*: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. Черкаси : Брама-Україна, 2007. С. 409– 416.
- 81.Шабат-Савка С. Т. Комунікативний задум та експресивно-риторичні засоби його синтаксичної реалізації. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 321– 322 : Слов'янська філологія. С. 229– 234.

- 82.Шабат-Савка С. Незакінчене висловлення як синтаксичний засіб реалізації комунікативних інтенцій (за романом «Тигролови» Івана Багряного). *Дивослово*. 2012. № 1 (658). С. 28 – 32.
- 83.Шевченко Т. Парцеляція як засіб емотивної експресії в текстовій організації мовленнєвого масиву. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Вип.13. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 364– 368.
- 84.Шляхова Н. Емоції і художня творчість. К. : Мистецтво, 1981. 103 с.
- 85.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. К. : Академія, 2004. 408 с.
- 86.Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л. : Наука, 1974. 428 с.
- 87.Якобсон Р.Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»* : Сборник статей. М. : Прогресс, 1975. С. 193–230.
- 88.Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації. К. : Академія, 2010. 312 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колодій В. Д. Забинтовані квіти: поезії. Чернівці: Прут, 2004. 88 с.
2. Колодій В. Д. При сповідальних свічах: сонети. Чернівці: Рута, 1999. 50 с.
3. Колодій В. Д. Прощальна сльоза ранку: поезії. К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. 208 с.
4. Колодій В. Ріка, в яку ми входимо. Чернівці: Букрек, 2007. 100 с.
5. Колодій В. Д. Сто сонетів: поезії. Чернівці: Рута, 2002. 108 с.
6. Колодій В. Д. У світлотінях летючої миті: афоризми і максими буднів. Чернівці: Букрек, 2014. 140 с.

АНОТАЦІЯ

Олійнич Н. Ю. Конструкції експресивного синтаксису і функційно-стилістичний аспект викладання української мови в ЗЗСО.

У кваліфікаційній роботі комплексно досліджено конструкції експресивного синтаксису; проаналізовано їх в аспекті поетичного мовостилю Віталія Колодія та з опертям на функційно-стилістичний підхід викладання української мови в закладах загальної середньої освіти. На багатому ілюстративному матеріалі схарактеризовано внутрішню експресивність, зреалізовану використанням старослов'янізмів, історизмів, архаїзмів, метафор та епітетів у структурі речення; досліджено зовнішню реченнєву експресивність, представлену низкою синтаксичних експресем (питальних та окличних конструкцій, риторичних звертальних компонентів); окреслено експресивно виражальних потенціал мовних засобів, що увиразнюють той або той сегмент висловлення (інверсію, повтор, парцельовані та незакінчені комунікати) і слугують найрелевантнішими маркерами експресивності поетичного тексту В. Колодія.

З урахуванням наукових спостережень лінгводидактів та в контексті функційно-стилістичного підходу викладання української мови в ЗЗСО обстежено стилістичну диференціацію мовлення та експресивні конструкції у шкільній практиці; представлено чіткі методичні вказівки та систему стилістичних вправ і завдань для кращого засвоєння матеріалу, формування в учнів відчуття краси та любові до української мови.

Ключові слова: експресивність, мовостиль, поетичний текст, Віталій Колодій, внутрішня / зовнішня експресивність, конструкції експресивного синтаксису, синтаксичні експресеми, лінгводидактика, функційно-стилістичний аспект викладання української мови в ЗЗСО.

ABSTRACT

Oliynych N. Yu. Expressive syntax constructions and functional-stylistic aspect of teaching the Ukrainian language in GSEI.

The diploma paper comprehensively investigates the expressive syntax constructions and analyses them in the aspect of Vitaliy Kolodiy poetic language style and functional-stylistic approach to the Ukrainian language teaching in general secondary education institutions (GSEI). The rich illustrative data is characterized by internal expressiveness, displayed through the use of Old Slavonic words, historicisms, archaisms, metaphors and epithets in the sentence structure. The author studies the external sentence expressiveness, represented by a number of syntactic expressions (in particular, interrogative and exclamatory constructions, rhetorical addressing expressions). The paper outlines the expressive potential of language means, which highlight a particular segment of expression (such as, inversion, repetition, parceled and elliptical communications) and serve as the most relevant markers of expressiveness in V. Kolodiy poetic text.

Considering scientific studies in the field of linguodidactics and in the context of the functional-stylistic approach to the Ukrainian language teaching in the GSEI (General secondary education institution), the author examines the stylistic differentiation of speech and expressive constructions in teaching practice; provides clear methodical instructions and develops a system of stylistic exercises and tasks for

aimed at improving learners' skills, as well as forming the feeling of beauty and love to the Ukrainian language.

Key words: expressiveness, speech style, poetic text, Vitaliy Kolodiy, internal / external expressiveness, constructions of expressive syntax, syntactic expressions, linguodidactics, functional-stylistic approach to teaching the Ukrainian language in GSEI.